

2016-10

jaargang 47
nummer 10
december 2016 - januari 2017

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Het heelal en Icke
Praten met Moslims
Liberalisme en religie

Onderwijzen over de dood
Erasmus over oorlog
Haat tegen het Westen

Bijzonder onderwijs
God in de *Bible Belt*
Het falen van Europa

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■■■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijgedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Nijmegen – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café We Gaan Beginnen, De Ruyterstraat 26, Nijmegen
Wanneer: elke laatste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: nijmegen@devrijgedachte.nl

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijgedachte.nl

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

COVER.

Voorop: Vincent Icke houdt de Anton Constandse Lezing, Amsterdam, 8 okt. 2016.

Achterop: Gert Jan Geling (links) spreekt tijdens de Vrijdenkersborrel in Utrecht op 7 nov. 2016; borrel na de Anton Constandse Lezing (foto's R. van Elst); het Concilie van Nicaea.

De kaart van Utopia/Schlaraffenland 'uit 1694' op de cover van het vorige nummer bevat allerlei grappig bedoelde plaats- en streeknamen, die in druk helaas niet leesbaar zijn, zoals Versoffen, Geilhausen, Gestanck. Om die te kunnen lezen, zie http://libweb5.princeton.edu/visual_materials/maps/websites/thematic-maps/theme-maps/homann-map-cockaigne-1720.jpg Princeton dateert de kaart op 1720. Homann begon met kaarten publiceren in 1702, dus 1694 (ontleend aan een andere website) kan niet correct zijn.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**, waarover meer in nevenstaand kader.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst, hoofd-, eind- en opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten:

- Lidmaatschap met abonnement € 56,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 24,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 24,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

(Ingaande 1/1/2017 kost een lidmaatschap € 28,-, een student-lidmaatschap met ab. eveneens € 28,- en een lidmaatschap met ab. € 60,-, alles p.j..)

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld.
A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnsteek
Gerhard Elferink, ledenadministrateur
Jacques Honkoop, penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof, secretaris
Fabian van Langevelde, voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

**Lidmaatschap / abonnement van tijdschrift
De Vrijdenker:**

zie het nevenstaand Colofon van dit blad

Internet:

- Website:
devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal:
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- Facebook-pagina:
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte/>

Het beest van Aarde en de aard van het beest

Vincent Icke

Het Ondermaanse

Wij leven in een bizar punt van ruimte en tijd. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen, als het opgeklopte mengsel van eigenwaan, nationalisme, godsdienst en andere vormen van intolerantie eensklaps ontplofte door een minieme vonk.

Een plaats en tijd waarin wetenschappers bewijzen dat onze industriële activiteiten de planeet catastrofaal doen opwarmen, terwijl veel politici en hun klapvee doen alsof er niets aan de hand is. Tezelfdertijd wordt van die wetenschappers geëist dat zij 'valoriseren', dat wil zeggen op staande voet iets doen of uitvinden waarvan de maatschappij profijt heeft. Het woord 'profijt' betekent geldelijk of materieel gewin, uiteraard, want zuivere kennis telt voor niets. Een punt van ruimte en tijd waar een godsdienst, die duizend jaar geleden werd gevestigd, zodanig wordt geïnterpreteerd dat het op gruwelijke wijze uitroeien van andersdenkenden niet alleen tot de mogelijkheden, maar zelfs tot de verplichtingen behoort.

Het blijft dus wel nodig, ons terdege rekenschap te geven tot welke omvang het veelkoppige beest dat ons en onze Aarde bedreigt, is uitgegroeid. De dappersten onder ons zullen zich misschien nog willen inzetten om het te keren. Maar intussen lijkt het wel verstandig om alvast maar eens naar vluchtwegen om te zien. Als je je aandacht beperkt tot het binnenste van ons rijke, veilige, en toch nog tamelijk schone druppeltje polderwater, lijkt het overdreven om er vandoor te gaan. Inderdaad is er hier nog machtig veel plezier te beleven, maar een waterdruppel danst niet heel lang op een vulkaan. Vluchten naar Nederland is misschien nog mogelijk voor sommige bewoners van landstreken waar de rampen het heftigst zijn. Maar als je van hier weg wilt, dan is de enige weg: omhoog.

Het Bovenmaanse

Wij leven in een bizar punt van ruimte en tijd. En we weten het, maar wij weten ook dat we niet aan dat ruimte-tijdpunt gekluisterd zijn. De wetenschap heeft ons al vele eeuwen geleden geleerd dat wij in onze geest bijna ieder moment en iedere plaats in het Heelal kunnen bezoeken. Sinds ongeveer een halve eeuw zijn wij in staat om ook lichamelijk het Heelal in te gaan, hoewel tot dusver nog over minimale afstanden.

Redelijke pogingen om de bizarre opvattingen en praktijken van de aardbewoners wat minder explosief te maken, hebben maar bitter weinig resultaat gehad. Het lijkt er zelfs sterk op dat juist de meest buitenissige en gevaarlijke denkbeelden vrijwel resistent zijn tegen iedere vorm van rede en overleg. Het is dus zinvol om na te gaan of het mogelijk is

een goed heenkomen te zoeken. Naar een ander punt van ruimte en tijd. Wij gaan eerst eens reizen in de geest. Dat doen we aan de hand van de wetenschap die wij hebben ontwikkeld sinds de eerste gedachten-reizigers zoals Johannes Kepler, Giordano Bruno en Christiaan Huygens, daarover schreven.

Deze verkorte weergave van de door prof. Vincent Icke op 8 oktober 2016 gehouden **Anton Constandse Lezing** is tot stand gekomen in overleg tussen de heer Icke en de Redactie.

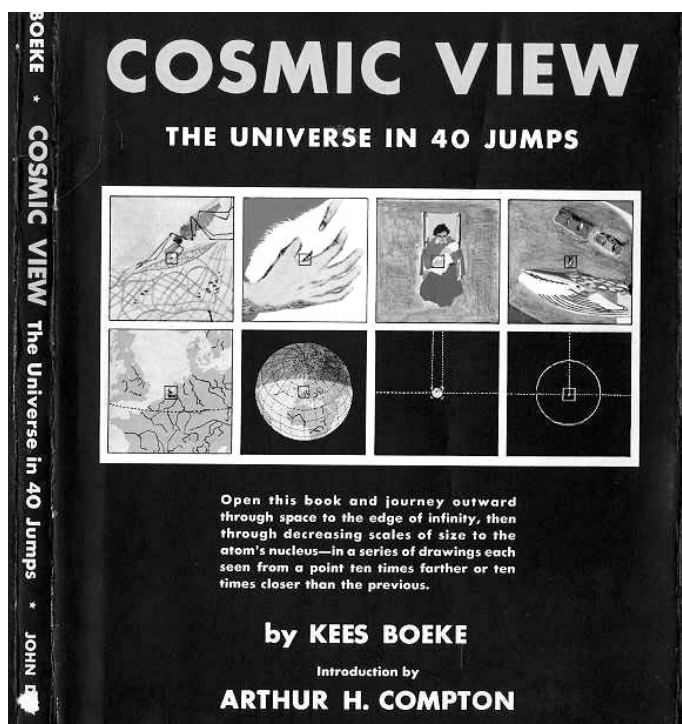
Vervolgens gaan we onderzoeken hoe wij ook lichamelijk de uiterste plekken in ons Heelal kunnen bereiken. De natuurkunde zegt: dat kan best. Het begin is al gemaakt, en volgens diezelfde natuurkunde is het in principe mogelijk om het hele Heelal te bereizen in een jaar of vijftig. Daarna moeten wij ons buigen over de vraag wat wij daar zullen aantreffen. We hebben inmiddels bedacht dat het uiterst onwaarschijnlijk is dat wij de enige bewoners zijn van dat reusachtige universum. Als wij het Heelal kunnen bereizen, kunnen andere kosmische levensvormen dat in principe ook. Daarom vragen wij ons af: waar zijn zij, waar is iedereen? En wat hebben wij van hen te verwachten, als ze ons eenmaal gevonden hebben?

Het Diepe Heelal

Laten wij dit ondermaanse tranendal nu eens achter ons laten en de ruimte in gaan. Wat ligt er daar voor ons? Niet alleen andere punten in de ruimte, maar ook andere punten in de tijd. We kunnen niet oneindig snel bewegen, want

Vincent Icke

niets kan sneller gaan dan het licht. Dus betekent reizen in de ruimte automatisch ook reizen in de tijd.

Laten we bij wijze van oefening eens naar de Maan gaan. Met de snelheid van het licht (bijna 300.000 km/sec.) zou dat 1,3 seconden duren. Vervolgens naar de Zon: 8,3 minuten. Naar Jupiter, de grootste planeet van ons zonnestelsel, 45 minuten, gerekend vanaf de Zon. Naar Proxima Centauri, de dichtstbijzijnde ster: 4,2 jaar. Naar de Pleiaden (het Zevengesternte) enkele honderden jaren, naar het centrum van de Melkweg 24.000 jaar en naar de Andromedanevel (het dichtstbijzijnde sterrenstelsel, vergelijkbaar met de Melkweg) 2 miljoen jaar. Dieper het heelal in kunnen we zo miljarden jaren onderweg zijn naar andere sterrenstelsels.

Machten van Tien

Laten we het Heelal eens wat systematischer bekijken. Je kunt, naar het voorbeeld van de 'tiendesprongen' van Kees Boeke ▲, een reis vanaf de Aarde het heelal in maken met stappen die steeds een factor 10 groter worden. Wat je dan zou zien, als je terugkijkt naar je aardse vertrekpunt, wordt getoond in een filmpje van Philip en Phyllis Morrison en Ray en Charles Eames, *'Powers of Ten'*, te zien op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=0fKBhvDjuy0> Zo reizend laten we ons Zonnestelsel en het Melkwegstelsel vèr achter ons en komen we bij clusters van verre melk-

wegstelsels en tenslotte bij de grens van wat we kunnen waarnemen.

Ver, verder, Heelal

Zo zien we welk Heelal voor ons ligt. Een van de opmerkelijke gevolgen van de voortschrijdende astronomische kennis is dit: naarmate wij meer te weten komen, blijkt elke keer weer dat wij gewoner zijn dan we hadden gedacht. Ons land is niet het enige bewoonde gebied op de planeet. Onze planeet is niet de enige in het zonnestelsel. Ons zonnestelsel is niet het enige planetenstelsel in de Melkweg. We hebben er al duizenden ontdekt, en zijn nog maar pas begonnen. Onze Melkweg is niet het enige sterrenstelsel in het Heelal. Er zijn er honderden miljarden binnen de kosmische horizon.

Het enige waarvan er maar één is, min of meer per definitie, is ons Heelal.

De materie waaruit wij zijn gemaakt, ligt overal in de kosmos voor het opscheppen. Waterstof is een geschenk van de Oerknal. Door kernfusie in het binnenste van sterren zijn daaruit koolstof, stikstof, zuurstof, en alle andere chemische elementen gevormd. Daarbij kwam energie vrij die de sterren verhit. De energie nodig voor het leven wordt door alle sterren uitgestraald. De diepe tijd die nodig is voor biologische evolutie ontrolt zich op iedere plaats in het heelal.

Wij zijn gemaakt van het gewoonste spul ter wereld, dat overal in het Heelal voor het opscheppen ligt. Wij leven van het licht dat door alle sterren wordt uitgezonden. Wat voor ons geldt, geldt ook elders. Sterrenstelsels, sterren en planeten heb je overal. De scheikunde van materie daar-ginds is dezelfde als die van chemische stoffen op Aarde. Er is geen enkele chemische binding, in geen enkele aardse levensvorm, die niet ook elders in het Heelal voorkomt.

Niet alleen dat, maar de getallen waarin onze niet-bijzonderheid is uitgedrukt, zijn letterlijk astronomisch groot. Gerekend naar de nu bekende gegevens bevat een sterrenstelsel zoals onze Melkweg minstens een miljard Aarde-achtige planeten. Een plekje aan de hemel ter grootte van de volle Maan telt ruim een miljoen sterrenstelsels. Als je de hele hemel zou bedekken heb je ruim 210 duizend volle manen nodig. Hieruit volgt dat er op dit moment ruwweg tweehonderd miljard sterrenstelsels zijn, en dus tweehonderd miljard keer miljard Aarde-achtige planeten – een getal met twintig nullen. Dat is een beetje veel, dus laten we ons beperken tot onze Melkweg met slechts een miljard Aarde-achtige planeten. Dan nog hebben we een extreem ruime keus aan bestemmingen.

VAN DE REDACTIE / OPROEP

Ons themanummer van november was gewijd aan utopieën en dystopieën. Wij willen de behandeling van dat onderwerp een vervolg geven, door u uit te nodigen om uw ideeën in te sturen voor een betere of zelfs ideale samenleving. Een alinea per idee is voldoende; langer mag ook. Wij wensen u veel inspiratie!

Reisbureau Einstein

Laten we daar dan eens gaan kijken. In eerste instantie zou je denken dat dat onbegonnen werk is. Immers, we zagen al dat de afstand tot het centrum van onze Melkweg 24.000 lichtjaar is. Zo lang leeft geen mens, ook niet als je de verhalen over de superieure lichamelijke conditie van ruimtevaarders gelooft. De naastbijzijnde ster staat 4,2 lichtjaar (een lichtjaar is de afstand die het licht in een jaar aflegt: 9,5 biljoen km.) bij ons vandaan, en ons stellaire dorpspleintje is zowat honderd lichtjaar groot. Je zou zo denken: daar voorbij komen we nooit, tenzij we het zo kunnen regelen dat Magere Hein op Aarde achterblijft.

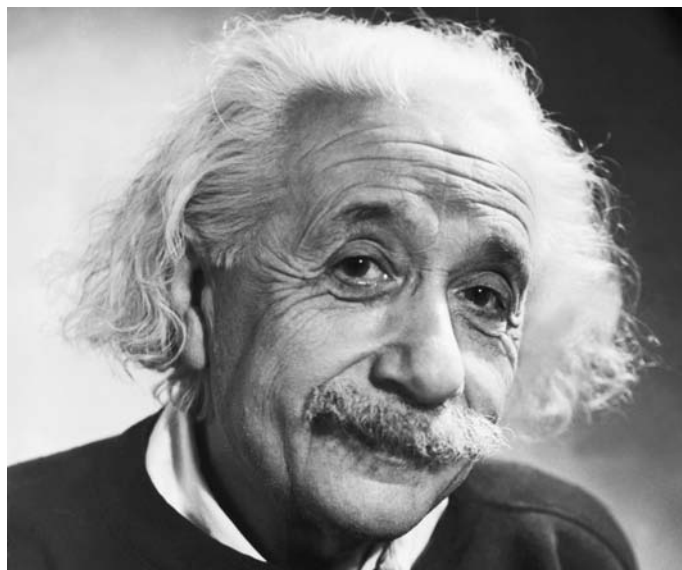
Maar dankzij Einsteins relativiteitstheorie weten we dat het desondanks mogelijk is om reusachtige afstanden af te leggen in enkele tientallen jaren. De benoeming “relativiteit” is bedacht om de volgende reden. Uit onderzoek is gebleken dat de snelheid van het licht zeer bijzonder is. De lichtsnelheid is absoluut, en niet relatief. Voor ons lijkt dat heel erg vreemd. We weten immers uit ervaring dat snelheden relatief zijn. Twee auto's die op de snelweg even hard naast elkaar rijden, staan ten opzichte van elkaar stil.

Maar het licht doet het anders. Lichtstralen hebben altijd dezelfde snelheid, ten opzichte van alles. En dan blijkt: omdat de lichtsnelheid absoluut is, is tijd relatief. Als een ruimtevoertuig snel beweegt ten opzichte van de Aarde, verloopt de tijd aan boord langzamer dan de tijd op onze planeet. Dat is de tijddilatatie – het ‘uitrekken’ van de tijd. Als het snelheidsverschil de lichtsnelheid benadert, wordt de tijddilatatie zo groot dat interstellair reizen mogelijk wordt.

Bezoek van aliens

Fysiek reizen kunnen wij nog niet, maar er is geen enkele natuurkundige reden waarom een buitenaardse beschaving niet de hele Melkweg zou hebben gekoloniseerd. Ze zouden dus heel goed bij ons op bezoek kunnen komen, door gebruik te maken van de tijddilatatie waar ik over sprak.

Die gedachte maakt veel mensen bang. Is dat nodig? Een interstellair volk moet technisch zo bekwaam zijn, dat het – zoals Arthur Clarke al opmerkte – zich zou voordoen als magiërs. Maar om techniek te maken heb je verstand nodig. Rede is nodig om het verstand maatschappelijk te leiden. Gevoel is nodig om te zorgen dat dat automatisch gaat. Het is dus te verwachten dat een werkelijk kosmische civilisatie ruim voorzien is van verstand, rede en gevoel. Waarom dan toch steeds weer die beelden van dreiging, geweld en oorlog, die bijna zonder uitzondering zijn geassocieerd met buitenaardse wezens? Wat de mensheid al sinds *The War of the Worlds* verwacht daarginds tegen te komen, en steeds door Hollywood wordt uitgemolken, is vooral de afspiegeling van onze eigen slechte eigenschappen en ons eigen kwade geweten. Alle gruwelen die de mens ooit heeft bedacht, hebben we vlijtig geëxporteerd naar de gebieden

Albert Einstein

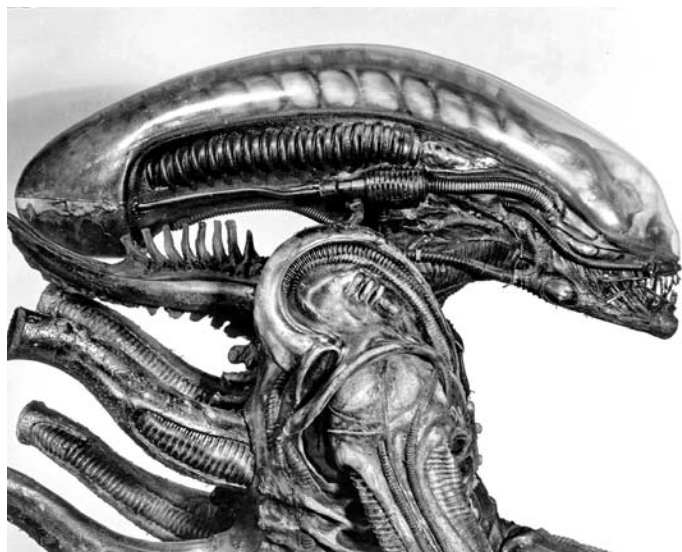
die we met een bezoek vereerden. Maar heel, heel weinig van de goede zaken hebben we naar den vreemde gebracht. Wat de reizende mens op Aarde voor verschrikkingen heeft aangericht hoef ik hier niet te beschrijven.

Dat verwachten we dus ook van ‘de anderen’, dus van ‘*aliens*’: van ‘ze’, van ‘hullie’. Onze angst voor *aliens* wordt gevoed door ons slecht geweten. Laten we eens enkele van die angsten bekijken.

Gaat het de *aliens* om territorium? Zouden zij onze planeet willen bezetten omdat zij thuis ruimte tekort komen? Nou... nee. Zo’n bijna onvindbaar bolletje in een onmetelijk Heelal zouden ze nou net nodig hebben? Een beschaving die de hele Melkweg beheerst kan makkelijker zelf een planeet ter grootte van de Aarde bouwen dan ons hier te komen lastigvallen.

Willen de monsters van daarginds ons opeten, zoals de VOC-matrozen de dodo op Mauritius hebben uitgeroeid? Welnee. Wij zijn geen prooi, want we zijn geen voedsel voor zo’n radicaal andere diersoort. Zelfs op Aarde is een willekeurige plant of dier voor een mens zelden eetbaar. Denk je dus eens in hoe dat is ten opzichte van een volstrekt andere levensvorm.

Willen de *aliens* ons dan tot slaven maken? Dat is al helemaal een lachertje. Welke hand- en spandiensten zouden wij kunnen verrichten voor een beschaving die duizenden lichtjaren kan reizen met 300.000 kilometer per seconde? Er zijn historici die beweren dat de slavernij op Aarde pas is afgeschaft toen de techniek zover gevorderd was dat menselijke arbeid steeds minder nodig was. Bovendien was slavernij een bruikbare instelling doordat ook slaven slim en sterk zijn, vaak zelfs meer dan hun eigenaar. In de kranten kun je lezen over de vrees dat robots niet alleen menselijke arbeid, maar zelfs het menselijk denken zullen overnemen. En dan zouden de *aliens* hun ruimteboot door ons willen laten roeien?

Buitenaards wezen, ontworpen door H.R. Giger voor de film 'Alien'

Nu we toch over besmetting spreken: diezelfde Spanjaarden brachten hun godsdienst naar Zuid-Amerika. Dat is ook bij andere kolonisten een bekend patroon. Ik heb nooit echt begrepen waarom die godsdienst mee geëxporteerd moest worden. Het lijkt me dat daar geen militaire of economische noodzaak voor is. Maar misschien is godsdienst wel een effectiever onderdrukkingsmiddel dan het zwaard. De onderdrukte draagt het geloof immers altijd in zich.

Uit waarnemingen op Aarde weten we dat religies evolueren. Thomas Paine schreef: 'Wij zijn allen afvalligen, naar de maatstaven van het geloof van onze voorouders.' Die evolutie vindt plaats op een tijdschaal van ongeveer 10 generaties, dus zeg 500 jaar. Dat leidt tot godsdienstoorlogen, waarin de ene religie de andere probeert uit te bannen. Waarom die bekeringsdrift? De reden is denk ik niet dat het geloof van de strijders zo sterk is. Als dat zo was, konden ze zich wentelen in hun heil, en de anderen maar laten voor wat ze zijn. Het is eerder omgekeerd: hun geloof is zo zwak dat zij niet willen worden blootgesteld aan andersdenken. Intolerantie is een vast kenmerk van de overgrote meerderheid van godsdiensten. Ik denk dat zij zelf wel vermoeden, bewust of onbewust, dat er van alles rammelt aan hun wereldbeeld, hun heilsboodschap en dergelijke.

Dus: zouden de buitenaardse wezens ons willen bekeren? Het lijkt me uitgesloten dat een interstellair beschaving bestaat uit wezens die geloven in bovennatuurlijke krachten. Ten eerste omdat de maatschappij van relativistisch reizende *aliens* stabiel moet zijn op een tijdschaal van 10.000 tot 100.000 jaar. Daar passen geen oorlogen bij. Ten tweede: relativistisch reizen vereist een zodanig diepgaand begrijpen en beheersen van fysische verschijnselen, dat geloof alleen maar stoort. Ja zelfs gevaarlijk is, juist omdat het berust op de veronderstelling dat natuurlijke verschijnselen een soort magische aanvulling behoeven. Maar een relativistisch ruimteschip is zo natuurlijk dat er geen plaats meer in is voor bovennatuurlijk. Onze diersoort heeft wel enig begrip van de werking van het heelal, maar nog niet het inzicht dat er niet meer is dan dat. Zo gezien is geloof een soort kinderziekte, een tussenstadium in de ont-

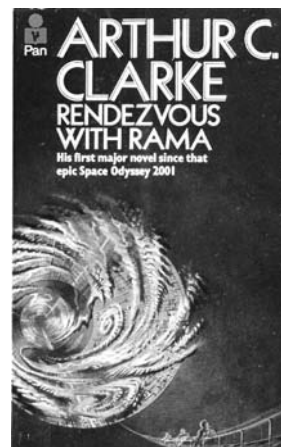
wikkeling van homo sapiens naar homo cosmicus. De analogie gaat nog verder, want het is verstandig om godsdienst net zo te behandelen als een ziek kind, met liefde en geduld, totdat de narigheid over is.

Tenslotte dan de seks. Seks is altijd leuk, dus ook in de ruimte. Niet alleen vanwege de gewichtloosheid, maar ook en speciaal om te griezelen. En geloof me, er zijn talloze science-fiction verhalen waarin dat thema heerst. Je komt daarin zinnen tegen van het type "Ze komen onze vrouwen halen." Die zouden dan *alien*-baby's moeten baren. Maar buitenaardse levensvormen zullen ongetwijfeld een drastisch andere biologie hebben dan wij, dus die veronderstelling slaat totaal nergens op. Je wordt nog eerder zwanger van een beer dan van een bewoner van de Grote Beer. Trouwens, je moet die uitspraak eens even proeven. Als er iets is dat een schuldige en vunzige gedachtengang blootlegt, dan wel dit. "Onze vrouwen", jawel. Alsof vrouwen bezit zijn – van mannen, uiteraard, waarbij blijkbaar stilzwijgend wordt aangenomen dat mannelijk seksisme ook tussen de sterren heerst. Alsof vrouwen een soort natuurlijke grondstof zijn, zoiets als aardolie of katoen. Een beter bewijs van de barre invloed van ons slechte geweten is nauwelijks denkbaar.

De enige reden die 'ze' van daarginds zouden kunnen hebben om ons te domineren, is pure kwaadwilligheid. De geschiedenis leert ons dat uitzonderlijk slechte en kwaadwillige facties op Aarde maar zeer kort hebben geheerst. Men denke aan Alexander van Macedonië, Djengis Khan, Hitler, en dergelijken. De levensduur van zo'n bende was nooit genoeg om de planeet te domineren, en het zal zeker niet genoeg zijn voor de 100.000 jaar die nodig is om iets van betekenis in de Melkweg aan te richten.

Veel gruwelijks hebben we dus van 'hullie' niet te verwachten. Aan de andere kant lijkt het me ook niet waarschijnlijk dat er veel plezier te beleven valt aan de omgang met *aliens*. Natuurlijk is het best denkbaar dat kosmische reizigers hier zouden landen om er gewoon eens een kijkje te nemen. Positieve belangstelling zou leuk zijn, maar ik denk dat wij veel te simpel en te gewoon zijn voor een diersoort die de hele Melkweg al gezien heeft. En laten de galactische toeristen vooral wegblijven uit Amsterdam, want met Airbnb heeft de stad al genoeg te stellen. Alhoewel: het lijkt me best geinig om een rij van die *aliens* achter een omhoog gestoken parapluutje door de Negen Straatjes te zien zweven.

Waarschijnlijker is het dat tijdens een bezoek van een galactisch ruimteschip aan het zonnestelsel onze aanwezigheid er voor die *aliens* totaal niet toe doet. Dat de hele Aarde met al onze pretenties van ze afglijdt als water van een eenderug. Men leze bijvoorbeeld het schitterende boek *Rendezvous with Rama*, van Arthur Clarke. Op een briljante, indirecte, en haast terloopse manier geeft Clarke in dit

meesterwerk aan hoe futiel onze pretenties zijn. Niets zijn wij, niets, uit talloos veel miljarden.

Wij zijn nog steeds niet bij machte om rechtvaardige globale economische wetten uit te vaardigen, die het schandelijke verschil tussen arm en rijk kunnen verkleinen. Wij kunnen niet voldoende samenwerken om armoede en honger effectief te bestrijden. Wij zijn te zelfzuchtig om onze bevolkingsdichtheid aan te passen aan de draagkracht van de planeet. Een beschaving met eigenschappen en omgangsvormen als de onze zal niet lang genoeg bestaan om de capaciteit te ontwikkelen die nodig is om de Melkweg te koloniseren.

Intussen kunnen wij wel bedenken wat we daarginds kunnen aantreffen.

Een kosmische diersoort die de ruimte doorkruist, heeft vast en zeker al de kiem van beschaving in zich. Het is immers extreem onwaarschijnlijk dat een solitaire diersoort, waar dan ook in het Heelal, zich zal ontwikkelen tot een technische beschaving. Want voor techniek en ruimtevaart moet je samenwerken. Samenwerking is uitgesloten, of althans niet stabiel, als het geen vreedzame samenwerking is. Dat betekent een eerste stap naar beschaving. Het is een bekende psychologische techniek, die bijvoorbeeld wordt toegepast bij scouting-groepen en op heidagen voor managers. Geef hen een ingewikkelde opdracht die ze groepsgewijs moeten aanpakken – een hut of een brug bouwen, of iets dergelijks – en je ziet dat de beste resultaten worden bereikt door groepen die de handen vreedelievend ineen slaan.

Een solitaire diersoort, zoals bijvoorbeeld een tijger, zal nooit zijn planeet verlaten, al is het dier nog zo slim. De technische kunde die daarvoor nodig is, kan alleen maar door een sociale soort worden verworven, en dat is al moeilijk genoeg. Kosmische levensvormen moeten voortreffelijk kunnen samenwerken op zeer lange termijn, om de ruimte te kunnen bevaren. Sociale soorten die agressief zijn, blijken niet in staat om hun maatschappij lang stabiel te houden. Zulke soorten zijn samengesteld uit kleine groepen, waarbinnen een bepaalde discipline heerst, en elke groep verkeert min of meer permanent op voet van oorlog met de andere groepen. Een diersoort die de Melkweg kan doorkruisen en/of koloniseren, moet stabiel zijn op een tijdschaal van 10.000 tot 100.000 jaar. Dat kan dus geen agressieve soort zijn.

Ze zullen ook een hoogontwikkeld gevoelsleven moeten hebben, naast hun hoogontwikkelde intelligentie. Wanneer een individu steeds weer op logische gronden moet beredeneren dat het toch echt het beste is om stabiel en vreedelievend te zijn, verloopt de sociale omgang te stroef en te onzeker. Er moet dus ook een aangeboren gevoel zijn, waarin de basale vreedelievendheid is verankerd, want dan is het automatisch. Zelfs mensen hebben een aanzet tot een dergelijk gevoel, want wij kennen bijna allemaal de uitdrukking “zoiets doe je niet”.

Terzijde brengt mij dat tot de conclusie dat een werkelijk kosmische beschaving niet alleen superieur is in de wetenschap, maar ook in de kunst. Vele auteurs hebben beweerd dat super-denkende wezens in het Heelal geen gevoel zouden hebben voor schoonheid, liefde, en dergelijke ‘hogere’ gevoelens. Ik denk dat dat precies omgekeerd is. Een kosmische levensvorm die stabiel is op een tijdschaal van vele duizenden jaren, moet gevoel hebben voor verhouding, voor schoonheid, voor evenwicht, dus ook gevoel voor kunst. Christiaan Huygens zei het bijna ook zo, in zijn boek *Cosmotheoros*. Een echte kosmonaut, die werkelijk in staat is de kosmos te bevaren (en niet zoals bij ons alleen de bovenste lagen van de atmosfeer van de Aarde) heeft zo ongeveer het tegenovergestelde van de zeevarende VOC-mentaliteit.

De eerste onderzoeker die echt systematisch kosmische beschavingen heeft geïdentificeerd was Nikolai Semenovich Kardashev. ▼

Hij deed dit aan de hand van een enkele, tamelijk eenvoudige en goed meetbare grootheid, namelijk de hoeveelheid energie en andere hulpbronnen die zo'n beschaving gebruikt. Hij onderscheidt een viertal typen naar gelang van wat door zo'n beschaving is gekoloniseerd, nl. het hele heelal of een heel sterrenstelsel of een heel planetenstelsel of één planeet. Hoe groter het 'rijk', des te groter zijn de tijdschaal, de stabiliteit en de beschaving. Van zulke beschavingen is vooralsnog geen spoor gevonden, afgezien van onze eigen één-planeet-beschaving.

Beseffen wij dat wij zo'n beschaving zijn en doen we er ook wat mee? Ik denk dat het antwoord *nee* is, maar er zijn wetenschappers, ook astrofysici, die het goede voorbeeld proberen te geven en waarschuwen voor ten minste drie kosmische rampen die onze hele planeet kunnen treffen: de opwarming van de Aarde, de mogelijkheid dat de Aarde geraakt wordt door een stuk ruimtepuin dat zo'n beetje al het leven uitroeit en contact met buitenaardse beschavingen. Die waarschuwingen zijn, wetenschappelijk gezien, volstrekt ernstig te nemen.

De Kardashev-classificatie suggereert interessante sociologische problemen, waar ik wel af en toe over nadenk maar geen oplossing voor heb. Hoe moet je een maatschappij inrichten zodat die stabiel is op die tijdschaal? Dat je een

Christiaan Huygens, geschilderd door Caspar Netscher, 1671

maatschappij 100.000 jaar stabiel kunt houden door pure onderdrukking lijkt niet erg waarschijnlijk, gezien onze ervaringen op Aarde.

Misschien zijn wij als *H. sapiens* blijvend ongeschikt, en zullen we biologisch moeten evolueren totdat we in en van onszelf vredelievend zijn, en daarmee pas het predikaat “beschaving” verdienen. Een interstellair soort die door de kosmos reist, heeft die stap al moeten maken, maar dan is het een sociologisch probleem met een biologische oplossing. Daaruit volgt dat het ondermaanse niet blijvend barbaars hoeft te zijn. Als wij van homo sapiens evolueren tot homo cosmicus, kunnen wij een punt van ruimte en tijd bereiken dat minder bizar is en veel beschaafder dan het punttijdstip waar wij ons nu bevinden. Dan zouden wij de bermboom van eigenwaan, nationalisme, godsdienst en andere vormen van intolerantie onschadelijk kunnen maken. Helaas is de karakteristieke tijdschaal voor biologische evolutie van de orde van grootte van 10.000 jaar en homo sapiens blinkt niet uit door geduld. Culturele evolutie gaat minstens 10 maal sneller, maar ook die kortere tijdschaal omvat zowat een dozijn generaties.

Misschien nog wel belangrijker is het volgende probleem. Om de technieken te ontwikkelen die nodig zijn voor interstellair reizen, zijn heel veel wetenschappelijke vernieuwingen nodig. Zoals we weten kun je een vernieuwing, van welke soort dan ook, niet bestellen als een broodje sharma. De Nationale Wetenschapsagenda is alleen al daarom een catastrofale fout. Vernieuwing ontstaat door een proces dat sterk verwant is aan de biologische evolutie. De biochemicus Jacques Monod noemde dat *Le hasard et la nécessité* – toeval en noodzaak. Anders gezegd: spreiding en selectie. Door toeval ontstaat een zekere spreiding van een of andere eigenschap. Door wisselwerking met de omgeving wordt dan die variant geselecteerd die het beste past bij de gegeven omstandigheden. In de wetenschap zorgt de verscheidenheid van onderzoekers voor vele verschillende opvattingen en theorieën. Door toetsing en experiment

wordt dan die theorie geselecteerd die het beste past bij de gegevens die op dat moment bekend zijn.

Kortom, voor evolutie is een minimum aan onrust, onzekerheid en conflict nodig, anders stagneert het proces van wetenschappelijke en technische vernieuwing. Maar die reuring staat op gespannen voet met de stabiliteit die nodig is voor een onderneming die vele duizenden jaren duurt. En dus: hoe bereik je stabiliteit zonder stagnatie?

Coda, Huygens

Als er nu een relativistisch ruimteschip buiten dit fraaie gebouw stond, dan zou ik graag eens gaan kijken in het centrum van de Melkweg. Ik nodig u uit om mee te gaan. De reis heen en terug zal voor ons ongeveer 25 jaar duren. Wij nemen een rijke buit mee terug naar de Aarde: alle kennis die we daar hebben opgedaan. Natuurlijk over de astrofysica, ook al wisten we daar wel vrij veel van, maar vooral over de manier waarop redelijke wezens omgaan met hun leefomgeving en met ons Heelal.

Die mogelijkheid is reeds in het midden van de 17^e eeuw voorzien door Christiaan Huygens in zijn boek *Cosmotheoros* [zie

https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/huygens/huygens_ct_nl.htm] dat hij schreef voor zijn broer Constantijn junior. Ik citeer: *Welk een wonderbaarlijke, welk een verbazende grootte en heerlijkheid van de Wereld moet men dan met het verstand bezeffen! Zoo vele Zonnen, zoo vele Aardklooten, en een yder van haar met zoo vele Kruiden, Boomen, Dieren, met zoo vele Zeen en Bergen verciert! Een verwondering, die nog zal vergroot worden, indien iemand in overweging neemt het gene wy van den afstand en de menigte der Vaste Starren gezegt hebben.*

En misschien wel het belangrijkste citaat:

Want wy behooren ons ganschelijk te wagten van de doling des gemeenen volks, wanende dat de redelijke Ziel in geen ander lichaam, als 't welk het onze gelijk was, zou kunnen wonen; waar uit byna alle volkeren, en zelfs eenige Wijsgeren, den Goden een menschenlijke gedaante hebben toegeschreven (...) Die gaat zoo verre, dat ik geloove, dat 'er een Dier zou kunnen wezen, heel anders van maaksel als een Mensch, 't welk men niet zonder schrik zoude aanschouwen, schoon het met Reden en spraak begaafd was.

Bij onze terugkeer zijn er op Aarde vijftigduizend jaren voorbijgegaan sinds ons vertrek. Hoe geweldig fijn zou het voelen, om dan eindelijk eens mensen tegen te komen die met rede en spraak begaafd zijn! Maar als de mensheid er na die 18 miljoen dagen nog niet in is geslaagd om zich te beschaven, dan heeft zij zich intussen wel uitgeroeid. Dan kunnen wij rustig op Aarde landen, om weer opnieuw te beginnen, maar nu een beetje ouder en veel wijzer dan voorheen. De levensverwachting van ons zonnestelsel is vanaf dit moment 5 miljard jaar, dus we kunnen nog even voort.

Leren over de dood

Paul Hopster

Wordt op de basisschool aan leerlingen ooit iets geleerd over de dood? Dat zou eigenlijk wel moeten gebeuren. Wat zouden ze moeten weten? Waarover zouden ze willen en kunnen praten?

De dood is geen proces, eerder het einde van een proces, het proces dat 'leven' heet.

Wat gebeurt er als je dood gaat? Waarom ga je dood?

Als je dood gaat, kom je volgens gelovigen in de hemel, maar er is ook een kansje dat je in de hel terecht komt. Dat hangt af van de wijze waarop je geleefd hebt.

Ongelovigen zien de dood, de toestand na het leven, als: niets.

Zoals de toestand die er was vóór de conceptie, eveneens: niets.

Vroeger was iemand dood als hoofd van romp gescheiden was. Dat lijkt nu lachwekkend, maar in het Midden Oosten gebruikt men de onthoofding nog steeds om er zeker van te zijn dat iemand dood is.

Tegenwoordig nemen artsen andere definities aan voor het intreden van de dood. In feite is iemand dood als er geen hersenactiviteit meer is.

De dood is een toestand waarbij een voorheen levend organisme niet meer groeit, geen metabolisme en geen actieve levensfuncties meer heeft, aldus Wikipedia.

Waarom ga je dood? Je kunt dood gaan op een natuurlijke wijze, bijvoorbeeld door ouderdom of door ziekte. Onnatuurlijke dood kan zijn ten gevolge van een ongeval, doodslag of moord. De laatste manieren van dood gaan zijn meestal gewelddadig.

Maar je kunt ook doodgaan als je het leven niet meer ziet zitten en suïcide plegen; ook dat is een onnatuurlijke dood.

Niet-gewelddadig doden kan een soort van rechtvaardiging hebben: voor de voedselindustrie bijvoorbeeld

(abattoir of de jacht of ritueel slachten).

Bijzondere vormen van doding betreffen euthanasie, groepsdoding en zelfopoffering.

Euthanasie is toepassen van dodelijke middelen omdat de patiënt daarom vraagt, maar niet zelf in staat is die middelen te bemachtigen of toe te passen. Euthanasie is dus doden op niet-gewelddadige wijze.

Groepsdoding kan het vrijwillig doden (zelfdoden) van een groep zijn (sommige sectes hebben hiervoor gekozen), maar ook doding van een groep anonieme personen met als oogmerk: zoveel mogelijk dodelijke slachtoffers maken, haat en angst zaaien en terreur vestigen terwijl niet altijd duidelijk is wat de politieke doelstellingen zijn van de aanslagen.

Een relatief recente vorm van doding is 'zelfopoffering'. Een terreurgroep wijst een persoon aan die zijn of haar leven moet geven door een bom tot ontploffing te laten komen, vaak via een bomgordel.

Wij kennen de groepsdoding en zelfopoffering in naam van een geloof: de islam. Deze vorm van doding is blind: het gaat niet om het doden van bekenden, familie, vrienden, maar om zo veel mogelijk personen, vaak juist onbekenden, te doden. Groepsdoding en zelfopoffering komen dan voort uit geloof in een hiernamaals. Dat hiernamaals is nooit een hel, maar een soort hemel, alleen toegankelijk voor mannen die hun seksuele lusten kunnen botvieren op 72 maagden.

Groepsdoding en zelfopoffering kunnen alleen bestaan als je gelooft in dat hiernamaals en als je gelooft in beloond worden in dat hiernamaals. Blind bommen gooien is dan

Paul Hopster (1940), gepensioneerd psycholoog; 1974-1989 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker"; 1999-2009 hoofdredacteur en vervolgens tot 2016 redacteur van "De Vrijdenker".

volgens de daders geen goddeloze daad, maar goddelijke "heldendaad". En is niet erg of misdadig, want er wacht een beloning! Tenminste als je radicaal bent en gelooft in de islam.

Gelukkig is het voor de meeste mensen, gelovig of ongelovig, wél misdadig.

En dát zou op de basisschool moeten worden geleerd. Dat 'blind doden', groepsdoding en zelfopoffering misdadig zijn. Geleerd moet worden dat je respect hebt voor iemand anders leven en dat alleen dat individu kan of mag bepalen of het een eind aan dat leven wil maken, niemand anders.

Of je nou gelooft of niet.

Zorgvlied, Amsterdam, foto R. van Elst

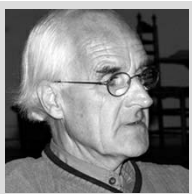
Dierlijk duurt het langst

Tom van Ewijk

Zijn er filosofen die raar opkijken als ik ze zeg dat ik een hekel heb aan René Descartes (1596-1650)? Notabene de vader van de moderne filosofie (wat dat ook mag zijn), geniaal wiskundige en natuuronderzoeker. Dat wil ik best erkennen, maar het knapste jongetje van de klas kan ook nog eens een ettertje zijn. Zo'n misselijk joch dat, bijvoorbeeld, onaangedaan bezig is met het kwellen van dieren. In zekere zin past Descartes in dit voorbeeld. Maar dan wel met dit verschil dat hij dieren - levende dieren - niet zozeer kwelde om ze te kwellen, maar uit zucht naar wetenschap. Hij deed onderzoek naar hun anatomie. Daarbij ging deze filosoof uit van zijn eigen overtuiging dat dieren gevoelloze automaten zijn die louter mechanisch leven en reageren. Helemaal origineel was die overtuiging niet, want in de derde eeuw van onze jaartelling deed Galenus al proeven op levende dieren die hij in tegenstelling met de mens volslagen redeloos achtte. En nog veel eerder, in de vierde eeuw voor Christus, was het onder meer Aristoteles die dezelfde mening was toegedaan. Nu was Descartes als vivisectionist in zijn tijd zeker niet de enige die zich met dierproeven bezighield, maar wat mij juist van hem tegenstaat is dat hij als hoogintelligent en wijsgerig mens zo kortzichtig en wrede was ten aanzien van dieren. Je zou van hem mogen verwachten dat hij als nadenkend mens het gekreun, gejammer en gegil van dieren niet als de geluiden van een aflopend mechaniek beluisterde, maar als de uitingen van helse pijn. Of klonken al die "mechanische" kreten als hij de scalpel hanteerde hem als muziek in de oren? Als hij zich dat niet kon of ter wille van zijn mechanistische wereldbeeld niet wilde realiseren, kan het niet anders of hij was er ongevoelig voor. Toch schijnt hij een hondje te hebben gehad waar hij dol op was. Dan moet het dier in zijn visie een alleraardigst mechanisch afhankelijk speeltje zijn geweest dat automatisch tegen hem opsprong bij zijn thuiskomst. Het was in elk geval een bofhond die niet op baasjes snijplank terechtkwam. Dit doet me een beetje denken aan een kampbeul die mensen martelt alsof het de gewoonste zaak is, maar zich voor zijn zoonnetje een liefhebbend vader betoont. Nu was Descartes geen kampbeul, maar als filosoof niet vrij te pleiten van een zekere gespletenheid. Ik noem hem wel een wetenschappelijke dierenbeul die buitenshuis levende dieren ontleedde, maar voor zijn hondje thuis een uitzondering maakte. Toch gaat ook het verhaal dat hij het schoothondje van zijn vrouw op een plank spijkerde en opensneed. Maar Descartes was niet getrouwd. Dan zou het beestje van een Amsterdams dienstmeisje moeten zijn geweest dat het huishouden voor hem deed. Maar zeker in die tijd hield een dienstmeisje er geen schoothondje op na. Wel had zij een kind van Descartes, een dochtertje, voor wie hij zich zeer verantwoordelijk voelde en wier vroege dood hij zich erg heeft aangetrokken. En dit laat, merkwaardig genoeg, een andere Descartes zien die hij tijdens zijn leven zoveel mogelijk verborg.

Ik sluit niet uit dat ik hem als groot genie tekort doe en ik erken (met tegenzin) zijn enorme invloed op het rationalistische denken tot op de dag van vandaag. Ik zie hem echter niet zozeer als wijsgeer, maar veeleer als een universeel geleerde. Van een wijsgeer – het woord zegt het al – verwacht ik een gevoeliger en inzichtelijker benadering van de mens en ook van diens natuurlijke omgeving waarin dieren een even belangrijke hoofdrol vervullen als de Homo sapiens, voor zover bij deze van sapiens kan worden gesproken.

In de 17^e en 18^e eeuw stonden dierproeven sterk in de wetenschappelijk belangstelling. Er werd tegen de natuur anders aangekeken. De tot dan toe aangenomen Aristototelische visie werd niet langer aanvaard. Er vond meer gericht onderzoek plaats. Ook de werking van het menselijk lichaam kreeg speciaal aandacht. Maar om daar meer van te weten te komen kon je als wetenschappelijk onderzoeker niet experimenteren op levende mensen, wel op levende dieren. Als vivisectionist stond Descartes in zijn dagen niet alleen. Hij oefende daarbij door zijn mechanistische wereldbeschouwing een machtige invloed uit. Zijn leer dat dieren gevoelloze automaten waren, overtuigde de beoefenaars van proeven op levende dieren dat zij zich niets hoefden te verwijten. Bovendien waren ze verzekerd van de kerkelijke zegen. De roomse priester/filosoof Nicolas Malebranche (1638-1715), een tijdgenoot van Descartes en diens adept, verkondigde domweg over dieren dat "ze eten zonder ervan te genieten, ze huilen zonder pijn te voelen, ze groeien zonder er weet van te hebben, ze verlangen naar niets, vrezen niets, weten niets." Alle reden dus om wrede experimenten uit te voeren, te wrede om hier te vermelden. Wat meteen opvalt is dat in christelijke ogen de natuur geen hoogachting verdiende. De kerk huldigde een onverbiddelijke scheiding tussen natuur en bovennatuur. Dieren werden zelfs als minderwaardig beschouwd. Behalve Malebranche waren er als tijdgenoten van Descartes meer geestelijke bovennatuurbeschermers voor wie dieren nauwelijks een bestaansreden hadden. De Anglicaanse predikant Lancelot Andrewes vroeg zich in alle ernst af: "Hoe kunnen de dieren land bezitten, als God de aarde aan de mens heeft geschonken?" Thomas Fuller, literator en hofpredikant van de Engelse koning Karel II – in de Grote WP onder meer geprezen om zijn "grote dosis gezond verstand" – vond van dieren: "Wij mensen hebben het recht met deze schepselen te doen wat ons goed dunkt." En ten aanzien van hanengevechten en het sarren van beren op kermis was zijn mening: "Het christendom heeft ons een vrijbrief gegeven om deze sporten te beoefenen." Filosoof en theoloog

Tom van Ewijk (1934) is filosofisch geschoold, journalist van professie, werkzaam als vertaler en essayist, auteur van o.a. *Maatschappij of Haatschappij* (Aspekt 2009).

Henry More schreef: "Laat er geen enkele twijfel over bestaan: de mens is onnoemelijk meer dan een dier." En zo kregen de christelijke opvattingen over dieren erkenning uit de rationalistische hoek waar de radicale scheiding tussen mens en dier werd gepropageerd. Theologie en filosofie waren het zomaar akelig met elkaar eens. Van dat ogenblik af konden mensen pas echt wetenschappelijk aan de slag.

Descartes noem ik een gevaarlijk denker omdat met hem een wijze van gevoelloos denken opgang maakte. Dit heeft sinds zijn ontstaan tot op de dag van vandaag de beoefenaars van de natuurwetenschappen beheerst. Het heeft de door het christendom ontstane breuk tussen natuur en mens bestendig en nog eens extra verwijd. Het cartesianisme heeft in de heldere vriesnacht van zijn denkwereld het menselijk gevoel in de kou laten staan. Descartes ◀ heeft daartoe de aanzet gegeven. Ondanks zijn genialiteit en oprechte bedoelingen heeft hij de gevolgen ervan niet overzien. Hoe funest de invloed van zijn denken op onze omgang met dieren is geweest, wekt verbijste-

ring. Hier treedt een kortzichtigheid of zeg maar gewoon domheid aan het licht die je van een genie niet verwacht. Zijn dualistische wereldbeeld met een absolute scheiding tussen geest en stof wordt nu niet meer aanvaard, evenals de daaruit voortvloeiende opvattingen over de natuur, waarin hij dieren als geestloze en gevoelloze automaten zag. Desondanks hebben juist die opvattingen tot in onze tijd hun pestilente invloed behouden. Zeker kan ik niet ontkennen dat de filosofie van Descartes op het natuurwetenschappelijke denken een belangrijke correctie inhield, maar wat mij ergert is dat in zijn denken en dat van zijn tijdgenoten geen evolutie, maar een vernauwing plaatsvond zodra het onderwerp natuur zich in zijn gevoelige gedaante aandiende. Een van die tijdgenoten was niemand minder dan Baruch de Spinoza. Deze veelgevoerde filosoof telde onder zijn vrienden een aantal Cartesianen met wie hij disputeerde, hij was in feite zelf min of meer Cartesiaan. De filosofische beginselen van Descartes vormden het uitgangspunt van zijn denken. Nu zou je van deze diepzinnige en fijngevoelige wijsgeer niet die vernauwing verwachten, maar merkwaardig genoeg is dat wel het geval. Dieren komen er in zijn denkwereld bekaaid van af. Het enige waarin hij van Descartes verschilt, is zijn erkenning dat dieren gevoelens hebben. Dat is al heel wat, maar in zijn werk, met name de *Ethica* en het *Tractatus Politicus*, legt hij de nadruk op het verschil tussen de natuur van de mens en die van het dier, waarbij vooral het unieke belang van de mens wordt benadrukt. Dat kan er misschien nog net mee door, maar uit dat verschil volgt dat de mens moreel noch verstandelijk redenen heeft om dieren te beschermen of hun leven te verbeteren. Spinoza bevestigt vrijwel letterlijk de uitspraak van Thomas Fuller, en wel dat wij het recht hebben om dieren te doden en ze te gebruiken zoals het ons goeddunkt. In zijn

Ethica staat verder letterlijk: "Een wet die het doden van dieren verbiedt, is veeleer gebaseerd op louter bijgeloof en op vrouwelijk medelijden dan op gezond verstand."

Vrouwen staan bij Spinoza net een treetje lager dan mannen. Hij heeft minachting voor het 'vrouwelijke medelijden' met dieren ter bescherming van menselijke wreedheid, want vrouwen hebben de neiging tot overdreven medelijden met dieren. Dat dit vrouwen siert, ook al mag het overdreven zijn, dringt niet tot hem door, want hij heeft nauwelijks affectie voor dieren. Het voor ze opnemen ziet hij als een bedreiging voor de menselijke solidariteit. Hij stelt dat men zich niet met beesten moet identificeren op gevaar af zelf beest te worden. En ook, dat contact met redeloze beesten kan leiden tot irrationeel en mensonwaardig gedrag. Het klinkt me allemaal nogal vreemd in de oren, maar het is toch gezegd door een filosoof van wie je anders zou verwachten. Hij geeft je de indruk dat hij, evenals Descartes, slechts met zijn verstand dacht en niet met zijn hart. En dat ondanks Bertrand Russell die hem de edelste en beminnelijkste van de grote filosofen noemt. Van menig groot geleerde en invloedrijke figuur uit de geschiedenis, van wie het denken en handelen op z'n zachtst gezegd niet altijd even correct en/of waardig was, wordt in vergoelijkende zin aangevoerd dat wij ze moeten zien als kinderen van hun tijd. Maar voor velen onder hen geldt dit argument niet als excuus. Zo ook niet voor Descartes. Het kan er bij mij niet in dat men in zijn tijd nauwelijks iets van dieren wist. Veel zal het niet zijn geweest, maar voldoende om te weten dat ze kunnen voelen. Dat erkende Spinoza zelfs en dat was, afgezien van hoe ze in hun dagelijks leven met dieren omgingen, voor boeren en buitenlui geen nieuws, maar voor natuurwetenschappelijke onderzoekers blijkbaar wel. In het boek "*Vande Landt-Winninghe*" uit 1650 maak ik op dat de mensen van het platteland veel van het leven, karakter en gedrag van zowel de tamme als de wilde dieren in hun omgeving wisten. Wel ligt in dit boek uitsluitend de nadruk op het nut van landbouw, veeteelt en jacht, maar in de beschrijvingen valt op dat dieren niet als machines worden gezien en als zodanig behandeld. Een klein voorbeeld over de verzorging van jachthonden: "Men behoort te voeden alle de jacht-honden t'samen in een bequaem honden-huys dat daer toe ghemaect is/ omdat sy malcanderen soudén kennen en verstaen/om dat degene die t'samen opgevoet zijn/ malcander beter verstaen ende beminnen / dan de honden die by een vergadert zijn ende ghenomen zijn van diverse plaatsen."

Deze tekst getuigt van kennis en inzicht. Het mag duidelijk zijn dat het hier niet gaat om automaten die "malcander beter verstaen ende beminnen..." Ik weiger dan ook de tijd waarin Descartes leefde als een excuus te aanvaarden. Een feit is dat het christendom geen inspiratiebron was waaruit liefde voor of op zijn minst een zekere erkenning van dieren kon worden geput. Maar als ik ervan moet uitgaan dat Descartes niets wist van het dier op de snijtafel, dan kost het me toch moeite me voor te stellen dat hij volkomen onaangedaan de geluiden van diens snijdende pijn over zich heen liet gaan. Was het misschien dat hij zich ervoor afsloot om zijn mechanistische visie geen geweld aan te doen? Dat zou je haast gaan denken, maar dan lijkt het alsof er bij hem toch ook enigszins sprake was van twijfel aan wat hij deed. Dat kan, lijkt mij, niet het geval zijn geweest. Daarvoor was hij

te zeer overtuigd van de door hem consequent doorgevoerde scheiding tussen mens en dier. En deze scheiding wordt tot op heden min of meer in stand gehouden door een groot aantal gedescarteerde wetenschappers en bio-industriëlen voor wie dieren louter objecten zijn.

Ik ga nu een stukje terug in de tijd. In 1580, zestien jaar voordat Descartes geboren werd, verscheen in Bordeaux de eerste editie van de 'Essais' van Michel de Montaigne (1533-1592). Als een van weinige filosofen was hij iemand die het dagelijkse leven als uitgangspunt van zijn beschouwingen nam en zijn omgeving en zichzelf kritisch observeerde. Rede en gevoel zijn in het werk van deze scepticus en relativist met een aangeboren natuurbesef onafscheidelijk en houden elkaar in evenwicht. Je zou kunnen zeggen dat bij hem de rede niet ongevoelig en het gevoel niet onredelijk is. Helaas blijft zijn rijke gedachtenwereld beperkt tot de fauteuil en bereikt het zelden de collegebanken. Niettemin heeft het zijn invloed behouden en wordt het nog steeds in menige fauteuil gelezen en herlezen. Dat Descartes er destijds kennis van heeft genomen mag vrijwel zeker worden geacht. Mogelijk heeft hij de Essais met enige waardering gelezen, maar er niets van opgestoken. In het lange essay "Apologie voor Raymond Sebond" wijdt Montaigne bladzijden lang aandacht aan dieren. Hoe hij ze ziet en over ze denkt, staat volledig haaks op de ziens- en denkwijze van Descartes. Hier is een kenner aan het woord die van dieren houdt en met een natuurlijke belangstelling en verwondering hun gewoontes en gedragingen gadeslaat. En die aandacht is nu precies wat Descartes ontbrak, evenals de kennis. Hij mag dol zijn geweest op zijn 'mechanische' viervoetige speeltje thuis, maar wat er in dat speeltje omging ontging hem of hij nam niet de moeite zich erin te verdiepen.

"Aan de meeste dingen die de dieren doen, zien we duidelijk genoeg hoezeer ze ons overtreffen en hoezeer onze vaardigheid tekortschiet als we hen willen navolgen. Onze werken zijn grover, toch zijn we ons ervan bewust welke vermogens we ervoor mobiliseren, en dat onze geest er al zijn krachten voor inzet. Waarom concluderen we niet dat hetzelfde voor dieren geldt? Waarom schrijven wij hun prestaties, die alles overtreffen wat wij van nature kennen en geleerd hebben, toe aan een of andere slaafse, aangeboren neiging".

Deze woorden van Montaigne waren aan Descartes niet besteed. Bij het lezen ervan moet hij zijn hoofd hebben geschud, stel ik me voor. Dat Montaigne in zijn tekst opmerkelijke anecdotes uit de toenmalige literatuur over dieren verwerkt waarvan sommige kunnen worden betwijfeld, doet niets af aan zijn persoonlijke waarnemingen en conclusies. Hij is bijvoorbeeld de eerste die schrijft over dromende dieren bij het zien van de bewegingen en de geluiden die zij daarbij maken. Hij ziet nauwkeurig toe hoe zwaluwen met overleg hun nesten bouwen, Hij bestudeert de bijenmaatschappij en verstaat de lichaamstaal van dieren. Door zijn omgang met ze komt hij tot de erkenning dat ze "een vermogen tot denken" hebben en ze "vatbaar maakt voor onderwijs en bereid om te leren". Hij probeert de innerlijke en verborgen processen van ze te doorgronden. "Wanneer ik met mijn poes speel, wie weet dan of zij mij niet meer als amusement gebruikt dan ik haar?" En "Ik heb mijn ogenblikken dat ik wel of geen zin heb, zij ook". Hij is zich al rijdend bewust van de gemoedsbewegingen van zijn paard. Wat hem onder meer ook opvalt is dat de mens

het enige dier is waarvan de lichamelijke gebreken aanstootgevend zijn voor zijn eigen soortgenoten en bovendien het enige dier dat zich bij zijn natuurlijke handelingen voor zijn eigen soort verbergt. Wat vriendschap en genegenheid betreft ziet hij dat dieren daarin "veel inniger en trouwer zijn dan mensen" en hij staat versteld van hun geheugen, hun aanvoelingsvermogen en hun gevoel voor tijd. Mogelijk was Montaigne in zijn opvattingen een uitzondering. Dat was hij later ook voor Descartes. Evenals deze was ook hij een kind van zijn tijd. Maar zijn gedachten waren net als toen even actueel als nu, ze zijn niet tijdgebonden. Maar pas in onze dagen worden zijn woorden over dieren op hun waarde geschat. Niet als vaststaande wetenschap, maar als een zuiver aanvoelen van wat er in dieren omgaat en hoezeer wij aan hun verwant zijn. Er is duidelijk sprake van meer begrip en herkenning. Dat komt al tot uiting wanneer in de loop van de 18^e eeuw (van 1749 tot 1789) de 36 delen van de "Histoire Naturelle" van Georges-Louis de Buffon verschijnen. Een weergaloos succes met vele

herdrukken en vertalingen. Buffon wijdt in zijn hoofdwerk vooral aandacht aan de dierenwereld, met name viervoeters en vogels. In tegenstelling met Descartes ziet hij ze niet als mechanismen, integendeel. Hij gaat zelfs zover een zekere verwantschap te vermoeden tussen mens en aap. Maar hoe lezenswaardig ook, zijn beschrijvingen zijn soms verre van exact. In de 19^e eeuw is het Alfred Edmund Brehm wiens "Illustriertes Thierleben" in zes delen (1864-1869) opgang maakt en met vele vertalingen en talrijke herdrukken een wereldsucces mag worden genoemd. Het is kortweg als "de Brehm" een begrip geworden. Vergeleken met Buffons "Histoire Naturelle" berusten de levendige beschrijvingen van Brehm op diens nauwkeurige waarnemingen. Dat maakt zijn werk klassiek en waardevol tot op de dag van vandaag. Dankzij Buffon en Brehm kreeg de dierenwereld meer aandacht.

Wel vierden intussen de dierproeven hoogtij. In de negentiende eeuw was het de Franse fysioloog Claude Bernard, op zijn vakgebied in de grote WP "een der grootsten in de geschiedenis" genoemd, die als vivisectionist in zijn kelderlab monomaan bezig was met proefdieren en dat ook eiste van zijn studenten. Een felle tegenstander van vivisectie was zijn tijdgenoot de filosoof Arthur Schopenhauer, een der eerste voorvechters van de rechten van het dier. Ik grijp nu even terug op Spinoza die alleen medelijden met medemensen erkent en niet met dieren. Want, meent hij, dan zou het kunnen gebeuren dat mensen nalaten elkaar bij te staan. Het spijt me, maar ik moet hier even sprakeloos het hoofd bij schudden. Schopenhauers opvatting over medelijden geldt zowel mens als dier. Wat nu het medelijden met dieren betreft: dit hangt, volgens hem, zo nauw samen met de goedheid van het karakter van een mens, dat men zonder bezwaar kan beweren, dat wie wreed is voor dieren geen goed mens kan zijn.

Tijdgenoot Darwin was geen voorstander van dierproeven, tenzij strikt noodzakelijk en onder verdoving. Dat is tegenwoordig nauwelijks veranderd. Maar was er vroeger vrijwel alleen sprake van medische experimenten, dan kunnen we vandaag spreken van een gevestigde proefdierindustrie waar vele takken van het bedrijfsleven bij betrokken zijn, evenals militaire disciplines, overheidsinstanties en academische instellingen. Een wereldwijde miljoenenindustrie waarin vele honderdduizenden dieren worden opgeofferd aan veelal nutteloze experimenten of bij een teveel eenvoudig worden afgemaakt, wat dan weer een miljoenenverlies oplevert. Het gevecht tegen deze industrie is in volle gang. Het gaat vooral om die bedrijven die met economische motieven dierproeven toepassen omwille van consumptieve, vaak totaal onnodige producten. Dan mag het feit dat in de Europese Unie dierproeven in de cosmeticabranche bij wet zijn verboden, een niet gering succes worden genoemd. Ook dienen tegenwoordig wetenschappers een vergunning aan te vragen voor het nemen van dierproeven bij een speciaal daarvoor ingestelde commissie. Maar de strijd is nog lang niet gestreden. En welbeschouwd maakt ook de bio-industrie nu deel uit van het slagveld. Ook de boer-ondernemer van biobedrijven als intensieve varkenshouderij, legbatterij, mesterij van kistkalveren is gedescarteerd. Als tegenstander van bio-industrie wil je het goede voorbeeld geven. Je koopt principieel geen eieren, kip en varkensvlees in de supermarkt. Je koopt uit heilige

overtuiging gereformeerd. Dat is mooi van je, maar je gaat toch net iets te ver door met een beschuldigende vinger alleen richting bio-industrie te wijzen. Want hier is feitelijk sprake van collectieve schuld, waarbij de consument eigenlijk de beslissende rol vervult. Wel moet gezegd dat

er geen weg terug meer is. De hele wereld is een miljardenconsumenten-industrie die niet meer zonder bio-industrie kan leven. Mijn gereformeerde kip zal daar niets aan veranderen. Terzake van de proefdierindustrie is de consument ook niet geheel vrij te pleiten van medeschuldigheid. Maar daar valt, hoop ik, nog heel wat met succes te torpederen. Ik vrees dat dit bij de bio-industrie niet zal lukken, behoudens enkele verbeteringen van de situatie van dieren in sommige iets meer diervriendelijke staten. Daar hoort ook biologisch boeren tot de mogelijkheden, maar altijd in de marge. Want negen miljard aardbewoners halverwege deze eeuw, daar valt niet meer biologisch tegenop te boeren.

Van vrij recente datum, ongeveer een halve eeuw geleden, is de opkomst van de moderne dierenliefhebber, waartoe ik mijzelf ook reken. Onvoorstelbaar groot is sindsdien het aantal publicaties en boeken over leven, gedrag, omgang en verzorging van dieren en wat er allemaal nog meer bijhoort. Onvergetelijke en invloedrijke namen zijn er aan die boeken verbonden, zoals Lorenz, von Frisch, Grzimek ▲, Morris, Attenborough, Wilson, Carson, Tinbergen, Noske, de Waal... enfin, zomaar een greep uit vele. Niet dat door hen het

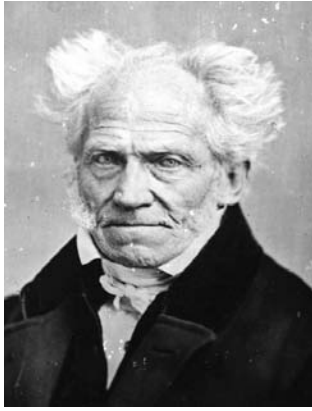
natuurwetenschappelijke bolwerk van de descartisten een aardschok kreeg te verwerken, want dat staat tot op heden nog altijd stevig op zijn grondvesten. Ook de meeste hedendaagse wetenschappers ontkennen dat dieren gevoel hebben en over intelligentie beschikken. Maar ook wijzen ze erop dat we dieren niet kunnen vermensen. En hier ben ik het mee eens. Daar komt bij dat je met een antropomorfe benadering dieren niet in hun eigen waarde laat. Ontegenzeggelijk hebben ze vele eigenschappen die voor ons herkenbaar menselijk zijn, maar daarom zijn ze nog geen viervoetige of gevleugelde mensen. Gelukkig maar voor ze. In vergelijking met gedescarteerde medemensen laten dierenliefhebbers zich dikwijls leiden door sentimenten en emoties. Waar het gaat om uitbuiting van dieren, het grof betaalde jachtplezier van rijk gespuis, nietsontziende stroperij, ongeoorloofde dierenhandel en het uitsterven van soorten, zijn zulke gevoelens alleszins begrijpelijk en aanleiding om te protesteren en tot actie over te gaan als dat mogelijk is. Het is een feit dat mondiaal gezien veel diersoorten als mensaap, olifant, neushoorn, leeuw, tijger, enfin te veel soorten om ze allemaal op te noemen, in benarde situaties verkeren en sommige op uitsterven staan. Trouwens hetzelfde is ook gaande met de plantenwereld, al zie je dat niet zo gauw dankzij de vele vakantielandenschappen, safariparken en natuurreservaten. En de terugkeer van de vuurvliinder in een natuurgebiedje dicht bij huis, mag je dan misschien overtuigen dat het weer de goede kant op gaat, maar de toestand wereldwijd stemt niet optimistisch. Toch kan het gebeuren dat omwille van behoud een zekere zakelijkheid is geboden. Bijvoorbeeld waar het gaat om het verschil tussen jachtsport en beheersjacht. Het eerste is verwerpelijk, het tweede soms bittere noodzaak waar we zelf de oorzaak van zijn. Onze natuur hebben we dermate versnipperd dat dieren die in aantal fors zijn toegenomen, de ruimte zoeken waar ze niet welkom zijn en overlast bezorgen. Ik neem als voorbeeld de damherten van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Ze zijn er met duizenden te veel, zozeer zelfs dat het natuurgebied door hun gegraas floristisch enorm is verarmd. Bovendien kunnen er door inteelt en voedseltekort zwakke exemplaren ontstaan. Om te zorgen dat de herten in gereduceerd aantal binnen de perken blijven is afschot de enige en juiste oplossing. Maar daar wordt door sommige natuurbeschermers van wie geen hert verloren mag gaan, hevig tegen geprotesteerd. Dat mogen ze, maar weten ze een betere oplossing? Leuk is anders, maar helaas is beheersjacht in een zaak als deze nodig voor het behoud van een gezonde kudde binnen een beperkt en ook nog eens kwetsbaar gebied.

Sentimenten en emoties wakkeren ook de neiging aan tot vermensenlijking of antropomorfisering. Wanneer je voor het verjaardagspartijtje van je hond alle buurthondjes uitnodigt om te komen feliciteren en getraceerd te worden, ben je er al bedenkelijk mee bezig. Of je gaat met je hond of kat naar een 'helderhorende hondenpsychologe' die je precies kan vertellen met welke problemen je oogappel worstelt en wat hij of zij je zo graag zou willen vertellen. Voor nuchterlingen levert dat wel amusante televisie op. Ook onze beeldspraak gaat nogal eens mank, wat leidt tot naïef-antropomorfe metaforen en vergelijkingen. Zo herkennen we bepaalde en meestal onaangename eigenschappen van onszelf in sommige dieren. Nu valt geen enkel dier voor wat zijn gewoontes en gedragingen betreft ook maar iets kwalijk te nemen. Elk dier

is wat het is, of het een jaguar, een slang, een arend, een egel of een sluipwesp is. In dit opzicht wijzen onze metaforen en vergelijkingen op een tekort aan inzicht in de rol, de psyche en de leefwijze van dieren. Hoe kun je nou een menselijke lijkenpikker een hyena noemen? Waarom van een gladde zakenpief zeggen dat hij een slimme vos is en een onbehouden heerschap een ongelikte beer noemen? Hoe bedenkt je een uitspraak als dat voor de mens de mens een wolf is, waar het hier notabene een van de meest sociale en zorgzaamste dieren betreft? Wat heeft leeuwenmoed te maken met mannenmoed, hanig gedrag met een afdelingschef en een krokodil met een captain of industry die over lijken gaat? Akkoord, het zijn vaak sinds eeuwen ingesleten vergelijkingen die in het antropomorfe middeleeuwse verhaal "Van den vos Reinaerde" een literair hoogtepunt bereikten. Voor hondentrouw maak ik een uitzondering. Iemand die zo trouw is als een hond, moet wel een bijzonder mens zijn.

In mijn jarenlange omgang met allerlei dieren heb ik zelf niets mogen ervaren van hetgeen door kenners en onderzoekers in hun boeken is beschreven. Het is geen nieuws meer dat je met dieren kan praten. Ze converseren met je in hun eigen lichaamstaal die je als mens moet leren verstaan. Je moet dan wel veel talen leren beheersen, want elke soort spreekt zijn eigen lichaamstaal. Wat ook opvalt is dat binnen hun eigen soort sommige dieren intelligenter en/of begaafder zijn dan andere. Ook karakters kunnen sterk verschillen. En het is ook opmerkelijk dat ze een eigen gelaatsuitdrukking hebben. Van de achttien katten die ik heb gehad, leek niet een op de ander. Evenals bij mensen heb je soms te maken met uitgesproken persoonlijkheden. Van apen is dat sowieso bekend. Maar ook van paarden, vooral sportpaarden, evenals van honden en katten. Als mens kom je in je omgang met dieren ook jezelf tegen. Ben je vergeten dat je ongeduldig bent van nature, dan kan je paard je daarop uitstekend attent maken. Heb je thuis onenigheid of ben je ergens verdrietig over of geïrriteerd, je hond voelt je stemming en laat dat ook merken. Op zich niets nieuws, want Montaigne voelde al aan wat Konrad Lorenz en vele anderen ruim vier eeuwen later dankzij gedegen onderzoek te weten kwamen. In dat opzicht kun je dan ook niet zeggen dat Montaigne een 'kind van zijn tijd' was.

De bewering dat dieren primitief zijn, is een drogreden, want alle dieren tot en met de regenworm zijn zoals ze zijn. Er bestaan uitsluitend primitieve mensen. Alleen al het woord voetbal maakt dit overtuigend duidelijk. Als dieren volgens menselijke maatstaven primitieve trekken vertonen, komt dat door verkeerde, vaak op gewin gerichte fokmethoden. Een goed voorbeeld is de pitbullterrier. Op zich geen gevaarlijke hond, maar terwille van een getatoeerd diknek met zijn kaalgeschoren kop zo gefokt dat een overagressieve hooligan op vier poten het levenslicht ziet. Maar wie van de twee is de gevaarlijkste? Geen hond die daaraan twijfelt.

Volgens Schopenhauer beschikken dieren over verstandelijke vermogens gericht op aanschouwelijke kennis. Deze kennis betreft behoeftes, indrukken en ervaringen, waarin ze zich nooit kunnen vergissen. In tegenstelling met de mens beschikken ze niet over redelijke vermogens. Redeneren kan een dier niet, maar het kan wel begrijpen en leren binnen de grenzen van zijn mogelijkheden. Mag aan de zienswijze van Schopenhauer worden getwijfeld, dan wordt deze nu ondersteund door onderzoeksresultaten van gedragsbiologen. Hun experimenten hebben aangetoond dat het denkvermogen van dieren veel hoger is dan aanvankelijk, dus ook door Schopenhauer, werd aangenomen. Men gaat zelfs al zo ver dat van bepaalde diersoorten wordt verondersteld dat ze over zelfbewustzijn beschikken. Hier worden aap, olifant en dolfijn genoemd die zich in een spiegel herkennen.

Maar een zekere mate van bewustzijn kan bij veel zoogdieren en ook vogels worden onderkend. En daarbij speelt hun scherp aanvoelingsvermogen een voorname rol en zou men zelfs van een 'zesde zintuig' kunnen spreken. Geruime tijd voordat mensen het merken reageren dieren al op de trillingen van een aardbeving of op de komst van een tsunami. De meeste weten zich op tijd in veiligheid te brengen. Hun dodental is veel geringer dan dat van de menselijke slachtoffers. Apen en huisdieren als hond, kat en paard zijn alert op de karakters van hun eigenaars en/of verzorgers. Dieren zijn dus in staat tot denken, maar dan niet in abstracte zin. Ze leven in een concrete wereld. Waar Descartes zegt "ik denk, dus ik ben", zou bij wijze van spreken het dier kunnen zeggen "ik leef, dus ik ben". En daar is filosofisch niets op aan te merken, tenzij je als cartesiaan leven beschouwt als een machinaal gebeuren, waarin alleen de mens dankzij zijn denken bewust kan bestaan. Intussen zijn we er nu wel achter gekomen dat we niet het middelpunt van de schepping zijn. Niettemin zullen we straks honderddertig jaar of nog veel ouder kunnen worden, we zullen kunstmatig perfecte babies verwekken, we zullen ziektes als kanker, hart- en vaatziekten en herseninfarct uitbannen, dementie en alzheimer zullen niet meer voorkomen, de neurowetenschap kan over tien jaar of nog eerder onze hersens alle richtingen opsturen, het ik zal een illusie blijken en robots nemen ons werk over. Het zou Descartes als muziek in de oren hebben geklonken. Maar hoe volmaakt we ook zullen worden, de aap in ons zullen we niet kwijtraken. Dierlijk duurt het langst.

Op zoek naar God in Amerika

René van Elst

Yvonne Kroonenberg ▼ (Amsterdam 1950) is een psycholoog, feministische schrijfster, columniste en natuurliefhebster / wandelaarster.

Zij is bekend van een reeks geestige, maar niet erg manvriendelijk klinkende, boektitels, zoals *Alle mannen willen maar één ding*, *Alles went behalve een vent* en *Nog één man om het af te leren*. Wat zij schrijft gaat (dus) meestal over mannen, seks, relaties en wat daarmee of daarin mis kan gaan. Ook heeft zij geschreven over onder meer het lot van varkens in de vleesproductie. Voorts zijn er enkele jeugdboeken van haar hand.

In haar nieuwste boek, **God in Amerika**, stelt zij het onderwerp geloof aan de orde. Zelf is zij, hoewel van joodse afkomst, vrij en ongelovig opgevoed en opgegroeid en dat is ze gebleven. 'Zo Niks als wij waren, zag je maar zelden.' (p.16) schrijft ze over de non-religiositeit in het ouderlijk huis. Aan het eind van het boek grijpt zij hierop terug: 'Ik ben, zoals zovelen, trouw aan het geloof van mijn ouders. Ik ben Niks.' Daar is dan – wat zij noemt – haar enige serieuze zoektocht naar het wezen van God voorafgegaan. Dat zij het opperwezen niet gevonden heeft, zal ons niet verbazen. Dat zij ernaar gezocht heeft in de Amerikaanse *Bible Belt* is merkwaardiger. Maar het ging

ook meer om inzicht krijgen in wat de mensen daar beweegt, dan om een zoektocht naar God zelf. Zo'n zoektocht was, zoals ik het begrijp, ook niet het doel van de reis door de V.S. die zij in 2015 met haar man, timmerman Joep, maakte. Het doel was terugzien van kennissen van vroeger. Het boek is deels autobiografie, deels reisverslag, gecombineerd met reflecties over wat zij al reizend aantrof en ondervond. Nee, het is geen zwaarwichtig boek. Het is prettige lectuur voor bijvoorbeeld in de trein. Het bestaat voor een groot deel – t/m p. 54 – uit herinneringen aan het jaar dat zij, toen zij 18 was, in de V.S. doorbracht na haar eindexamen gymnasium. Met een studiebeurs van de Rotary belandde zij op het Centenary College of Louisiana, in Shreveport, in de *Bible Belt*. Het college was en is gelieerd aan de Methodist Church. Zich ergerend aan de bekrompenheid en het racisme, sloot ze zich aan bij een kleine groep hippie-studenten, rookte marihuana en deed aan vrije seks. Ze kwam wel in aanraking met godsdienstigheid, maar in de meeste contacten speelde die geen rol. Studeren hoefde ze niet veel te doen; het niveau van het college was niet veel hoger dan dat van de laatste twee klassen van het gymnasium. Drie weken kerstvakantie bracht ze door in New Orleans, waar ze werkte als animemeisje en uitgebreid kennismaakte met het homo- en travestiewereldje aldaar. In het vervolg van het studiejaar verloederde ze steeds meer door het gebruik van drugs. Haar moeizame terugweg naar Nederland (inclusief een tijdje 'down and out in New York') sla ik kortheids halve over. In Leiden studeerde zij vervolgens psychologie.

Back to the USA

In 2015 krijgt een lang bestaand plan vaste vorm om plaatsen en mensen uit '68/'69 nog eens op te zoeken. Met een geleende auto plus kampeeruitrusting vertrekt zij met Joep vanuit New York naar de zuidelijke staten. Niet alles loopt gesmeerd; 'gewone' campings zijn schaars en als vegetariër onder-

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

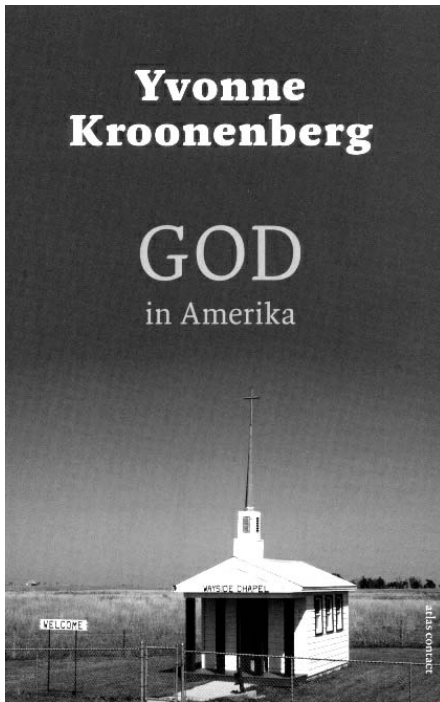

vindt Kroonenberg de nodige problemen met het eten onderweg, ook al is voedsel overvloedig beschikbaar. Het beeld dat zij oproept van het kleinstedse zuiden voldoet aardig aan mijn verwachtingen/vooroordelen: *diners*, *fastfood*-ketens, motels en waggelende dikke mensen in korte broek die de auto nemen om een straat verderop te komen, maar ook toegenomen werkloosheid en armoede (vooral in de Mississippi-delta) naast weelde. En kerken en kapelletjes.

Leve Leviticus!

Hoofdzaak in het verhaal is de ontmoeting met de kennissen uit het verleden en hun familie. Dat ze veranderd zijn wat betreft uiterlijk en leefsituatie ligt voor de hand na 47 jaar. Meer verrassend is dat ze stuk voor stuk nogal kerks en in enkele gevallen zelfs priester en predikant zijn geworden. Kroonenberg woont godsdienstoefeningen en bijbelstudieessies bij om er meer van te snappen. Maar 'Wat ik zou willen weten, durfde ik niet te vragen: waar ze eigenlijk in geloofden. (...) Of vonden ze het gewoon gezellig in de kerk (...)? Zouden ze diep in hun hart twifelen of zich misschien afvragen hoe waarschijnlijk het is dat in het onmetelijke heelal, op een piepkleine planeet, iets van belang gebeurt waar een Opperwezen belangstelling voor heeft? (...) Hoe rijm je oerknal, de geografie' en de evolutie van het leven met een geloof aan een God die [alles] heeft geschapen?' (p. 80/81)

De mensen in zo'n studiebijeenkomst vertellen dat zij een afspraak, een soort bindende overeenkomst, met God maken, dat ze zich zo goed mogelijk aan de geboden in de Bijbel zullen houden. 'Lees Leviticus er maar op na, daar staan de regels precies in beschreven.' (p. 109) Maar ook na meer toelichting blijft Kroonenberg

'steken in de gedachte dat een verstandig mens (...) toch niet echt zou kunnen geloven dat er iets anders in de Bijbel staat dan mooie verhalen over de schepping, de aartsvaders en een half verzonnen beschrijving van het leven van Jezus Christus, als er al een profeet met die naam heeft bestaan.'

(p. 109/110) Zij neemt zich voor zich te verdiepen in hun vroomheid, waarvoor de betrokkenen nauwelijks een andere verklaring geven dan dat zij het gevoel hebben dat God steeds naast hen staat. Kroonenberg verwijst in dit verband naar de theoloog Alvin Plantinga, die stelde dat een besef van de aanwezigheid van God zich zo levendig en onweerlegbaar manifesteert bij veel mensen, dat het niet nodig is om een wetenschappelijk bewijs van diens bestaan te leveren.

Gevraagd naar hun geloof geven haar gesprekspartners antwoorden als in een catechisatieles, zoals: *'Als je erkent dat Jezus voor jouw zonden is gestorven, kom je in de hemel, ook al ben je een zondig mens.'* (p. 113) Een zekere Gloria, die veel narigheid heeft ondervonden, zegt dat de Heer haar er doorheen heeft gesleept, *'hoe meer hij van je houdt, hoe meer hij je beproeft.'* (p. 119)

Niet Niks

Niemand die Kroonenberg in de *Bible Belt* ontmoet is 'Niks'. De kerk waartoe je je rekent is een belangrijk aspect van je identiteit. Onderzoek (Frank

van Tubergen, 2012) heeft uitgewezen dat bestaansonzekerheid een drijvende kracht achter het geloof is; grote inkomensongelijkheid en een gebrekkig sociaal vangnet verklaren voor een groot deel de uitzonderlijke positie van Amerika t.o.v. andere landen. Kroonenberg noemt ook het feit dat men in Amerika vaak ver van huis terecht komt voor studie of werk en dat er buiten de kerken vrijwel geen sociaal leven is, terwijl je in een kerkgenootschap altijd met open armen wordt ontvangen. In verbondenheid met God en andere gelovigen lijdt je niet aan eenzaamheid en existentiële angst. Kroonenberg wil begrijpen wat deze christenen bezielt, zonder met ze in discussie te gaan, omdat het een heilloos pad is om gelovigen te wijzen op irrationaliteit in hun geloof. Het lijkt erom te gaan dat de simpele boodschap van liefde voor de gelovige zwaarder weegt dan wetenschappelijke kennis en dat geloof, juist als het boven elke vorm van discussie staat, als cement van een groep fungeert. Maar Kroonenberg ziet onder de gelovigen niet meer liefde dan bij de mensen die niet in een God geloven. Zij weet ook dat de moraal niet samenhangt met God. Zij concludeert dat in God geloven een persoonlijke kwestie is, *'de overgave aan een tere droom die in stand wordt gehouden door geloofsgenoten en rituelen die geboortigheid bieden.'* (p. 173) Godsdienst beantwoordt aan een behoefte aan een samenhangend verhaal over Alles. De gelovige sluit een verbond met iets wat hij niet kan waarnemen, alleen kan voelen, en hij kan zich daaraan overgeven doordat andere mensen hun geloof precies zo beleven. Voor waarheidsvinding heeft hij geen belangstelling en al helemaal niet voor als arrogant en vijandig ervaren atheïstische praatjes.

Resultaat

Yvonne Kroonenberg verrast ons in haar reisverslag niet met een heel nieuwe kijk op God of geloof of gelovigen; dat was ook niet te verwachten. Het is jammer dat ze sommige vragen niet durfde te stellen; dat is een zwakke plek in het verhaal. Maar ze is niet over één nacht ijs gegaan bij het schrijven van dit boek, tenminste als ze alle werken in de bibliografie achterin heeft gelezen. We vinden daarin een aantal vertrouwde namen, zoals Dawkins, Hitchens en Dennett, maar ook Karen Armstrong en het duo Paas & Peels komen we in dit lijstje tegen. Opmerkelijk is dat de discussie inzake creationisme/*intelligent design* desondanks aan Kroonenbergs aandacht lijkt te zijn ontsnapt. Verder krijg ik de indruk dat zij zich niet realiseert dat het geloof zich meestal vanzelf nestelt in een jong kind onder invloed van zijn omgeving, waarin God en Jezus als reële personen worden besproken en toegesproken. Dat geloof, ook al zakt het weg bij het bereiken van de jaren des ondersheids, steekt op latere leeftijd makkelijk de kop weer op; dat is volgens mij precies wat uit haar relaas blijkt. Interessant zijn de sociologische factoren die daarbij een rol kunnen spelen, wat dat betreft zorgt de *Bible Belt* voor overtuigend materiaal. Jammer is dat het reisverslag niet is verlucht met wat foto's.

Yvonne Kroonenberg, *God in Amerika*, Uitgeverij Atlas/Contact 2016, 190 pagina's, ISBN 978 90 450 3305 1

¹ Waarschijnlijk is geologie bedoeld.

Een heel praktisch rijdend kapelletje, Bill Malbon's 'Tiny Chapel' in Richmond, Virginia. Het zijn niet Yvonne en Joep die in het portico staan....

Ideeën voor een Betere Samenleving (1) Afschaffing bijzonder onderwijs

Anton Mullink

[Deze tekst is geschreven als concept voor beleid ter bespreking op een partijbijeenkomst van de P.v.d.A. - Redactie]

Openbaar onderwijs stelt zich uitdrukkelijk open voor alle kinderen uit welke cultuur dan ook.

De slogan 'Ik ben welkom' is het belangrijkste parool van het Stichting voor het openbaar onderwijs. (<http://www.openbaaronderwijs.nu/kernwaarden/>) Kinderen vertellen elkaar over de cultuur van hun gezin van herkomst. Er wordt onderwezen óver religies, niet vanuit geloofsovertuigingen. Daarnaast is openbaar onderwijs een effectief middel om bestaande culturele verdeeldheid te verminderen en verdergaande segregatie te voorkomen. Ook bevordert het de gelijke kansen voor iedereen en kan een nog diepere kloof tussen hoog- en laagopgeleiden voorkomen worden. Daarom doet de PvdA er alles aan om Art.23 uit de Grondwet te schrappen.

Anton Mullink (Vorden, 1938) was ooit franciscaan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe weids het perspectief is van het seculiere denken. Is o.a. werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Alleen openbaar onderwijs als noodzakelijke consequentie van de Scheiding kerk en staat.

Achtergrond van dit voorstel is mijn overtuiging, dat het bestaan van religies een bron van veel conflicten is. Een objectieve analyse van veel actuele spanningen is m.i. slechts mogelijk vanuit een neutrale en seculiere visie. In het kader van een consequente scheiding van kerk en staat kan de PvdA een belangrijke stap zetten door te pleiten voor uitsluitend openbaar onderwijs.

Afschaffing van het bijzonder onderwijs.

Alle kinderen in de leerplichtige leeftijd tot 18 jaar hebben recht op neutraal onderwijs. Elke vorm van indoctrinatie moet vermeden worden. Daarom is financiering van confessionele scholen met gemeenschapsgeld uit de tijd. Op religie gebaseerd onderwijs leert kinderen hoe en wat ze moeten denken. Openbaar onderwijs leert hen zélf te denken, kritisch eigen denkvermogen en sociale vaardigheden te ontwikkelen. Empathie en sociale betrokkenheid zitten in de menselijke natuur en komen niet uit heilige boeken of religieuze tradities. Alles wat er goed is aan godsdienstige groeperingen staat los van religie. Het zogenaamde 'geloof in geloof' is onterecht. Sociale betrokkenheid, naastenliefde, respectvol met minderbedeelden omgaan zijn menselijke eigenschappen waar geen religie (geloof in een buitenaardse instantie) aan te pas hoeft te komen. Sterker nog, religies zijn een structurele bron van verdeeldheid en een van de grootste hindernissen voor internationale solidariteit. Dit komt nu o.a. tot uitdrukking in de weerstand om vluchtelingen uit islamitische landen op te nemen. Het onterechte vooroordeel van superioriteit van de

zogenaamde joods-christelijke cultuur speelt hierbij een rampzalige rol.

Naast het confessionele zijn er ook andere vormen van bijzonder onderwijs. Deze zijn voornamelijk gebaseerd op variaties in didactische methodes, zoals o.a. Daltonscholen, Jenaplan- en Montessorionderwijs. Ook de Vrije School valt onder Algemeen Bijzonder onderwijs. Maar deze schurkt verdacht veel aan tegen confessioneel onderwijs omdat het gebaseerd is op levensbeschouwing van Rudolf Steiner. Daarop is in veel opzichten dezelfde kritiek van toepassing als op de confessionele scholen. Mogelijk kunnen deze vormen van onderwijs in stand blijven, mits ze openstaan voor iedereen.

Vanuit dezelfde seculiere visie:

- Afschaffing van de vrijheid van godsdienst (art.1 van de Grondwet). Deze vrijheid is al gewaarborgd in de vrijheid van mening en meningsuiting.
- Gebouwen van religieuze organisaties dienen niet langer uitgezonderd te worden van OZB.
- Verbod op besnijdenis. Vrijheid van godsdienst mag geen excuus zijn om de integriteit van het lijfje van kleine jongens en meisjes te schenden. Opneming in een geloofsgemeenschap door middel van verminking van kleine kinderen is ontoelaatbaar en dient strafrechtelijk vervolgd te worden.
- Verbod op ritueel slachten. Deze wijze van onverdoofd slachten veroorzaakt onnodig dierenleed.

Deze laatste programmapunten, hoe belangrijk ook, acht ik secundair t.o.v. de noodzaak van neutraal en openbaar onderwijs voor alle leerplichtigen. Ik vermoed dat niet alle bovenstaande items in het programma opgenomen zullen worden. Niettemin kan er een begin gemaakt worden. Voor internationale solidariteit en sociale betrokkenheid zal het inzicht dat slechts wetenschap de bron van alle kennis is, cruciaal zijn. Door bevordering van secularisatie zal een socialere wereld dichterbij komen. Opportunistische en electorale overwegingen mogen deze idealen niet in de weg staan.

Ideeën voor een Betere Samenleving (2) Een iets betere samenleving

Hans Klein

Een iets betere internationale samenleving zou ontstaan als mensen uit verschillende taalgebieden moeiteloos met elkaar zouden kunnen spreken.

Ik was, uitgenodigd door de redactie, al aan het peinen over deze zaak toen ik, de laatste Vrijdenker langzaam doorlezende bij het artikel "Op weg naar een ééntalige

wereld” door Leon Korteweg aankwam. Zo wordt deze bijdrage veranderd in een reactie op dit stuk.

Ik lees vaak boeken in de Engelse taal en ik kom elk jaar wel in het Verenigd Koninkrijk. Toch merk ik daar dat ik soms wat moeite heb de mensen te verstaan en vaak ook houdt men bij een gesprek duidelijk rekening met mijn buitenlanderzijn. Verwarring, die vaak mogelijk is, is bij toerisme meestal niet fataal, maar dat wordt gevaarlijk als het om belangrijke zakelijke of politieke zaken gaat. Mijn idee is dat het beter zou zijn als er een eenvoudige en duidelijke communicatietaal zou zijn die iedereen snel zou kunnen leren. Je denkt dan gauw aan Esperanto. Die taal is al meer dan 100 jaar oud. Misschien zou zij verbeterd kunnen worden of er zou iets nieuws bedacht kunnen worden. De Unesco zou daarvoor een aantal taalgeleerden aan het werk kunnen zetten.

Leon Korteweg is fatalistisch hierover: Esperanto is een mislukt project. Ja, zo kom je er niet. Je kunt ook zeggen dat de meerderheid van de wereldbevolking nog steeds een geloof aanhangt, dus dat de De Vrije Gedachte kan worden opgeheven. Ook de aanhangers van een Nederlandse republiek kunnen zich dan over iets anders druk gaan maken.

Het probleem van de gebrekkige communicatie bij het gebruiken van een andere dan je moedertaal wordt natuurlijk opgeheven als in het hele land alleen maar Engels wordt gesproken en geschreven, dat is waar, maar dat noem ik nu weer fatalisme. Overigens zijn er verschillen tussen het Engels van het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten en Australië en ga zo maar door.

Hans Klein (1935) is gewezen leraar wiskunde, muzikieliefhebber, lid van de Partij voor de Dieren en donateur van Skepsis.

Nee: het zou geen kwaad kunnen als geijverd zou worden voor een eenvoudige en duidelijke communicatietaal. Voorlopig komt het Esperanto in aanmerking (maar iets beters is ook goed!) Ik heb – het is waar: lang geleden, je hoort er weinig meer van – goede ervaringen ermee. Ik kon gemakkelijk praten, ook met bijvoorbeeld Oost-Aziaten. Overigens

heb ik verzuimd, ik dacht er later pas aan, te testen of de bekende l/r-verwisseling verwarring zou kunnen geven. Ik had zinnen kunnen proberen te maken die goede zinnen bleven als “reĝo (uitspreken: redzjo) (koning) door “leĝo” (wet) werd vervangen.

(Toen Kissinger als minister van Buitenlandse Zaken het historische bezoek van president Nixon aan China voorbereidde vroeg hij aan voorzitter Mao: do you have elections? Het antwoord was: yes, evely molning.) Hier heb je weer

een bezwaar tegen Engels of een andere taal als communicatietaal: wie een grapje van een ander niet begrijpt, kan denken dat hij in de maling wordt genomen.

De huidige toestand is niet goed. Er wordt steeds meer Engels gebruikt. Soms lees ik uitdrukkingen die mij onbekend zijn, of er wordt op de radio een tijdje door een Amerikaan gesproken zonder dat er een vertaling volgt, &c. Ik ben het dus met Leon Korteweg eens dat er iets moet gebeuren, alleen gaan mijn gedachten in een andere richting.

Zo maar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink

Gerhard Elferink (Twente, 1943) is voormalig farmaceut, thans o.a. bestuurslid van De Vrije Gedachte.

Blasfemie

Zeggen in een god te geloven die alles geschapen heeft en blijvend bestiert en evenzogoed durven spreken van een menselijk rentmeesterschap over diezelfde schepping is wel het toppunt van zelfingenomenheid en blasfemie!

Realisme

Het getuigt van een behoorlijk gebrek aan realiteitszin om in onze tijd nog steeds méér in het Oude Testament van de Bijbel te zien dan de ‘lotgevallen’ en religieuze voorstellingen van een zelfingenomen volkje uit het Midden-Oosten in lang vervlogen tijden.

Geld

Geld kan een conscientia-moralotroop middel zijn. Het blijkt in staat het geweten van mensen in een bepaalde richting te sturen, dan wel

ernstig aan te tasten tot volledige uitschakeling aan toe.

Antisemitisme

Is er in ons landje sprake van antisemitisme? Jazeker.

Maar dan toch vooral ten opzichte van mensen met Arabische roots. Arabieren zijn immers ook Semieten!

Vrijheid van denken

Bij vol bewustzijn heb je altijd de vrijheid om te denken, onder welke omstandigheid dan ook. Maar vrijheid van denken is toch wat anders dan vrijdenken. Vrijdenken is denken zonder beperkingen. Denken zonder godsdienstige, culturele, politieke of om het even welke andere barrières.

Daarom is het lied ‘Die Gedanken sind frei’ ook niet een écht vrijdenkerslied. Maar wel een mooi lied.

Conformist tot in de kist

Conformisten missen de geestelijke lenigheid om anders dan het bestaande te denken. De plooibaarheid om niet altijd het bestaande als een feit te beschouwen, maar zich ook eens af te vragen of het bestaande (nog) wel deugt, of vastgeroeste bestaande regels en gewoonten niet verkeerd worden geïnterpreteerd en nog wel in overeenstemming zijn met wat men er in het verleden mee voor ogen had.

Fantasiedenken

De theïst verklaart: Ik geloof in het bestaan van God (stelling A). De atheïst verklaart dat hij dat niet doet (stelling B). Dat wil evenwel niet zeggen dat de atheïst dan *niet* in God gelooft. Zulks is een ongeldige sluitrede, oftewel een foute conclusie. Wat de atheïst *niet* doet is geloven in het bestaan van God. ‘Geloven in God’ heeft uitsluitend betrekking op stelling A en niet op stelling B. Stelling B slaat op ‘geloven in’ en niet specifiek op ‘God’. De atheïst moet *niets* hebben van ‘geloven in’. Wat hem betreft kun je voor ‘God’ allerlei andere fantasiebegrippen invullen.

Alles wat werkelijk bestaat, kan worden aangetoond. Daarop heeft ‘geloven in’ geen betrekking. ‘Geloven in’ heeft betrekking op alles wat aan de menselijke fantasie is ontsproten en niet werkelijk bestaat, dus niet kan worden aangetoond. Waarom fantaseert de (god)gelovige er dan nog steeds lustig op los? Omdat hij niet wil accepteren dat de bestaande werkelijkheid ook de ultieme werkelijkheid is. Hij wil een andere werkelijkheid. En als het geen reële kan zijn dan maar een irreële. Het is dit fantasiedenken waar de atheïst zich verre van houdt.

Koning of president

Ik hoor en lees wel eens dat een monarchie dan wel duur is, maar hoe duur is wel niet een president als je ook nog al die presidentsverkiezingen in ogenschouw neemt. Zeker, ook zo’n president kost een paar duizend, maar je hoeft niet ook nog een groot deel van zijn familie te bekostigen.

Maar wie beweert er nu dat er in de plaats van een monarch een president moet komen? Wat is dat voor een pré-democratische, vastgeroeste gedachtegang?

In een democratie hebben we op landelijk niveau voldoende aan een parlement, een regering en een constitutioneel hof. Daar boven hoort niet nog weer eens een relic uit het pré-democratisch tijdperk te staan, al dan niet in de vorm van een monarchie of presidentieel systeem.

Als een meerderheid van de bevolking toch per se zoiets als een staatshoofd wil, komt daar de voorzitter van ’s lands hoogste orgaan, het parlement, voor in aanmerking. In die hoedanigheid kan hij of zij bij tijd en wijle puur ceremoniële taken op zich nemen. Maar dan wel zonder een aparte pronkvolle residentie en verder ontdaan van allerlei ceremoniële poespas. In het bijzonder die kleinering van soldaten, dus mensen, tot militaire marionetten, tot geüniformeerde decorstukken, tot ruimtelijke versiering. In een democratie is ieder mens immers gelijkwaardig en geen ding! In een volwassen democratie heeft de bevolking de hang naar een alfamannetje of -vrouwje ver achter zich gelaten. De ware democratie is niet piramidaal gestructureerd met een alfamannetje of -vrouwje aan de top, maar heeft een afgeplatte top met een collectieve, collegiale bestuursstructuur met gedeelde bevoegdheden en verantwoordelijkheden voor parlement en regering. Daartoe in staat gesteld door een fiat van het electoraat. Presidentiële macht met allerlei bevoegdheden in de hand van één persoon is in een ware democratie uitgesloten. Geen enkel individu zit alléén aan ‘de knoppen’. Dat is vragen om problemen.

En daar schort het in veel landen aan. Nauwelijks is met veel pijn en moeite een corrupte alleenheersende president uit de macht gestoten, of men treft al weer voorbereidingen om een nieuwe te kiezen met precies weer dezelfde bevoegdheden. Niet verwonderlijk dat ze binnen de kortste keren weer in dezelfde sores zitten. Het handelt zich dus niet om de vraag: ‘koning of president?’ maar om de democratische stelregel: ‘koning noch president!’

Tegenstrijdig

De Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) draagt als boodschap uit dat het leven het meest kostbare geschenk van God is en dat mensen daarvan af moeten blijven.

Tegelijkertijd is de SGP niet tegen de doodstraf met als motivering dat de mens geschapen is naar het beeld van God en dat de overheid de zwaarmacht heeft. Wie de beelddrager van God doodt mag van de overheid de doodstraf krijgen.

Wat is het nu? Moet een mens die iemand heeft vermoord niet meer als beelddrager van God worden beschouwd? Is diens leven dan niet meer het meest kostbare geschenk van God waar de mens (de overheid) vanaf moet blijven?

Waar enerzijds door de SGP de gewenste dood aan mensen met een voltooid leven wordt onthouden, met als argument dat alleen God over het geven en ontnemen van het leven gaat, mogen anderzijds mensen die iemand hebben vermoord wel een ongewenste dood opgelegd krijgen en staat God finaal buitenspel.

Het komt erop neer dat voor de SGP iemand die vindt dat zijn of haar leven is voltooid en naar euthanasie hunkert pas voor levensbeëindiging in aanmerking komen als hij of zij eerst een medemens vermoordt. Te bizar voor woorden, maar toch een juiste conclusie.

Zeker als je ook nog in aanmerking neemt dat de ‘doodstraf’ eigenlijk helemaal geen straf is – althans niet voor de betrokkene, die is er na de voltrekking immers niet meer – maar een liquidatie, een moord met voorbedachten rade. Méér voorbedacht kan een moord als bij de ‘doodstraf’ immers niet zijn.

In een rechtsstaat wordt elke moord met voorbedachten rade terecht als een hoge vorm van misdaad beschouwd, zo niet de hoogste. De ‘doodstraf’ niet uitgezonderd!

Een overheid die een moord met voorbedachten rade billijkt; een rechterlijke macht die hem voorbereidt en de opdracht daartoe geeft en een beul die hem ten slotte pleegt, dat is wel het laatste waar een rechtsstaat op zit te wachten.

De mannenbroeders van de SGP mogen er dan door de bank genomen gewoon uitzien en ook maatschappelijk hun steentje bijdragen, toch houden deze reformatorisch-christelijke godgelovigen er wel héél bedenkelijke opvattingen op na.

Liberalisme versus religie volgens Geling

René van Elst (mini-c.v. op pag. 15)

Hoe verhouden liberalisme en religie zich tot elkaar? In eerste instantie zijn we geneigd om te denken dat liberalisme en religie niet samengaan. Het liberalisme kent immers een lange geschiedenis van zich afzetten tegen religie. Maar is dit wel iets wat altijd opgaat? Of liggen de zaken meer genuanceerd?

Gert Jan Geling houdt zich naar eigen zeggen met deze onderwerpen bezig omdat hij liberaal (D'66) en theoloog is. Hij heeft hierover gesproken tijdens Vrijdenkersborrels in Den Haag, Nijmegen en laatstelijk op 7 november in Café Willem Slok in Utrecht▲. Maar wij kenden hem al van de Vrijdenkersdag op 4 juni, waarover u kunt lezen in De Vrijdenker 2016-06. Een *homo universalis* kan tegenwoordig niet meer bestaan, maar in het kader op deze pagina ziet u dat Geling wel een gooi naar die kwalificatie heeft gedaan. Op het internet wordt hij betiteld als iemand die overal een mening over heeft, welnu, zolang iemand zijn mening bepaalt zonder oogkleppen op, kan daar geen bezwaar tegen zijn.

Geling sprak over waar het liberalisme voor staat, over spanningen tussen religie en liberalisme en hij sloot af met zijn eigen visie op dit thema. Ik geef een korte samenvatting, waarin het onderwerp islam, dat vooral in discussie met

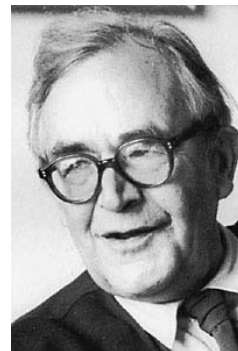
de aanwezigen ter sprake kwam, buiten beschouwing blijft.

In het liberalisme staan positieve en negatieve vrijheid centraal, en verder zaken als gelijkwaardigheid van mensen, individualisme, democratie, kapitalisme, open samenleving, secularisme en sociale rechtvaardigheid. Als het gaat om religie is voor de liberalen godsdienstvrijheid belangrijk, evenals de scheiding van kerk en staat, en is religie een privézaak. Van christelijke zijde wordt nogal eens ten onrechte beweerd dat liberalen alles wat riekt naar religie willen uitbannen. Je ziet in de liberale hoek echter ook inderdaad wel kritische standpunten t.o.v. religie; denk bijv. aan het boek *Hoe komen we van religie af?* van Floris van den Berg. Er zijn verschillende moderne liberale denkers die menen dat liberalisme en religie niet samengaan, onder wie Verhofstadt. De vraag is of de critici niet te veel voorbijzien aan de rol die religie heeft gespeeld bij de totstandkoming van onze cultuur. Het liberalisme is een product van de vroegmoderne tijd, vooral van het verlichtingsdenken. Maar het is ook een product van de reformatie. Alan Ryan noemt het een *offshoot* van de protestantse christelijkheid, die een nieuwe verhouding tussen collectief en individu meebracht, die in het liberalisme terug te vinden is als individualisme. Ook Larry Siedentop [zie nummer 2016-08 p. 15] ziet het christendom als ideologische bron daarvan en tevens van de gelijkheidsideologie. Max Weber verklaart het ontstaan van het kapitalisme uit de protestantse werkeethiek. Frédéric Lenoir trekt in *Le Christ philosophe* (2007) een lijn van waarden die hij afleidt uit woorden van Jezus naar de liberale waarden.

In de maatschappij zie je her en der spanning tussen liberalisme en reli-

gieuze instituties, maar op individueel niveau kunnen religie en liberalisme (en ook socialisme) samengaan.

Diverse liberale denkers hebben een religieuze achtergrond, zoals Martha Nussbaum. De Duitse theoloog Karl Barth► was tegelijk een conservatief gelovige en een overtuigd socialist; hij maakte een scherp onderscheid tussen de relatie mens-god en de relatie mens-mensen. Geling ziet secularisering als een belangrijke verworvenheid, ook voor gelovigen, en hij is het wel met Barth eens, die zelfs vond dat religie geen rol moet spelen in de politiek.

Gert Jan Geling (1987) studeerde geschiedenis, theologie, arabische taal & cultuur, internationale betrekkingen, American studies en Middle East & Mediterranean Studies aan de Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Utrecht, de University of Wisconsin-Madison, King's College London en de London School of Economics. Hij was in het verleden onder meer werkzaam voor de European Council on Foreign Relations in Londen en het Europees Parlement in Brussel. Gert Jan is docent integrale veiligheidkunde aan de Haagse Hogeschool, kernlid van de Belgische denktank Liberales en opiniemaker op het gebied van de Islam en de multiculturele samenleving. Hij publiceert onder meer in Joop, ThePostOnline, Knack, NRC Handelsblad, NRC.Next en Trouw. Hij geeft daarnaast door het hele land lezingen, debatten en cursussen over onderwerpen als religie (in het bijzonder de islam), ex-moslims, het Midden-Oosten, radicalisering, de multiculturele samenleving, het liberalisme en politieke correctheid. Aan de Universiteit Leiden is hij aan het promoveren op een proefschrift over ex-moslims en het verlaten van de islam.

foto Geling: R. van Elst (zie ook achterzijde cover)

De boemerang van oorlog en geweld – een hedendaagse samenspraak over Erasmus' visie op oorlog en vrede

Jan Bontje

Vijfhonderd jaar geleden schreef de Rotterdamse wereldburger en Humanist Desiderius Erasmus (ca. 1466-1536) zijn boekje *Dulce Bellum Inexpertis*: Zoet is de oorlog voor wie hem niet kennen... Dit werkje, dat hij 'even' schreef tijdens zijn reis van Italië naar Holland, is sinds zijn eerste verschijning niet meer weg te slaan uit de vrede-literatuur. Het is een even rationeel als hartstochtelijk pleidooi voor vrede, dat aan actualiteit eigenlijk niets heeft

ingeboet. Het is dan ook de grote verdienste van het bestuur van het in Rotterdam gevestigde Huis van Erasmus om dit boekje opnieuw uit te geven.

Men heeft er goed aan gedaan om de tekst te voorzien van een hedendaagse Samenspraak. Ook zijn in deze mooie verzorgde uitgave (112 blz.) elf 'erasmianen' aan het woord gelaten die elk op hun geheel eigen wijze reflecteren op het bijzondere en waardevolle gedachtengoed van

Jan Bontje (Rotterdam, 1947) is o.a. columnist en redacteur van De Vrijdenker.

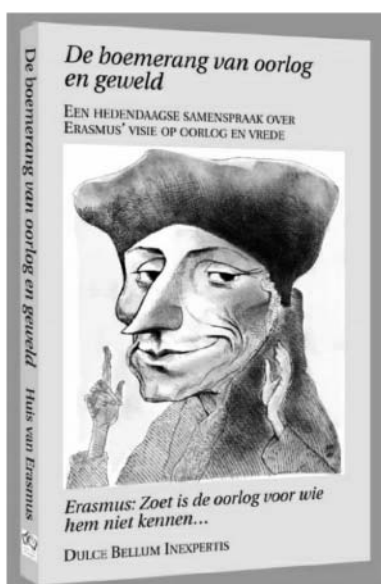

deze grote Humanist, wiens naam nog steeds voortleeft en aan iedereen bekend zou moeten zijn dan wel bekend zou moeten worden gemaakt.

Hoewel velen ongetwijfeld door angst en twijfel worden gehinderd in deze roerige tijden, kunnen de wijze woorden van deze spitsvondige denker meehelpen een rationele(re) kijk op oorlog en vrede te krijgen en zo bijdragen aan een betere wereld. Terwijl zijn vriend Thomas More (een) Utopia beschreef, draaide Erasmus er niet om heen: oorlog zal niet gauw of gemakkelijk verdwijnen. Maar wie de tekst van Erasmus en die van zijn elf commentatoren goed leest, zal er kracht en hoop uit putten om niet bij de pakken neer te zitten maar, rekening houdend met eigen kennis en kunde, mee te werken aan een weliswaar niet volmaakte, maar wel betere wereld.

De boemerang van oorlog en geweld – een hedendaagse samenspraak over Erasmus' visie op oorlog en vrede

Uitg. Huis van Erasmus, Rotterdam
2016, ISBN 978 90389 2572 1

Gemuilkorfd

Tine Dorothy Kooiman

Tine Dorothy Kooiman (Texel, 1947) is gepensioneerd, heeft o.a. 35 jaar op een notariatskantor gewerkt en is columnist geweest bij de seniorensite Goedenwel van Achmea.

Door het Atheïstisch Verbond werd ik getipt om op 1 november 2016 naar de uitzending 'De tafel van Tijs te kijken'. Jan Roos van VNL, die voor strikte scheiding van kerk en staat is, zou o.a. als gast zijn woordje mogen doen.

Nou, dat leek me wel wat, die tip. Dus deed ik wat me aanbevolen was en ging verwachtingsvol voor de buis zitten. Voormalig GeenStijl-journalist Jan Roos zou zich zeker niet de mond laten snoeren. Brutale Jan gaat daar eens mooi de boel opschudden, dacht ik verlekkerd. Die kerel was toch een doorgewinterde etterbak die het angstzweet over je heen liet lopen met zijn treitervragen? Zijn slachtoffers maakten soms rare bokkesprongen om uit zijn houdgreep te komen. Een lach, als een boer die kiespijn heeft, was vaak het laatste redmiddel van de geplaagden om van die 'lastige Jan' af te komen. Het liefst hadden ze hem natuurlijk een mep willen verkopen. Maar als vip wil je liever gezien worden als lady of gentleman, nietwaar? Dus houd je de schijn op. Bloeddruk omhoog en toch beleefd blijven. Eén-nul voor Jan. Gelijkspel had nauwelijks kans.

Televisie aan. NPO 2, 21.20 uur. Tijs van den Brink begint met zijn welkomstwoord. Weldra krijgt lijsttrekker Jan Roos van VNL het woord. Ik heb hoge verwachtingen van deze man. Immers, hij is het die zei: 'Wij zijn een partij met kloten.' Het vuurwerk dat ik verwachtte, bleef uit. Zijn mede-panelleden: Rik Torfs, rector katholieke universiteit Leuven en tweede kamerlid Carola Schouten van de Christen Unie

maakten het hem niet makkelijk en overspoelden hem met wedervragen. Jan was Jan niet meer. Jan was politiek correct geworden. Jan was genuëtkorfd. Ik zag het aan zijn gezicht. Lichte blosjes verschenen op zijn wangen. Het leek erop of ze na iedere vraag van de tegenpartij roder werden.

‘Natuurlijk,’ zei Jan, ‘je mag geloven wat je wilt.’

Ik denk dat Jan veel meer had willen zeggen, maar dat hij zijn woorden inslikte. Jammer, jammer. Alweer de zoveelste persoon in de media die, voor de lieve vrede, niet zegt wat hij eigenlijk het liefst had willen zeggen. Althans ik veronderstel het. Ook ik maak mij er schuldig aan. Niet altijd zeggen, wat ik werkelijk denk. En ook u, als lezer, als atheïst, doet dat hoogstwaarschijnlijk niet.

Het liefst zou ik tegen een gelovige zeggen dat ik het volslagen onzin vind dat hij gelooft in een God, in een hiernamaals. Zijn we zo dom te geloven dat we elkaar ontmoeten in de hemel? Of dat we reïncarneren? Als je logisch nadenkt is het onmogelijk. Waarom zeggen we eigenlijk niet tegen een gelovige dat hij gek is als hij gelooft? Bij iemand die in kabouters gelooft, doen we dat toch ook?

Doordat we zwijgen, zijn er over eeuwen nog gelovigen. Waarom zijn er geen interviewers die deze zinnen uitspreken? Waarom schrijven de media hier niet over? Waarom die zwijgzaamheid?

Wellicht is men bang om van godslastering beticht te worden. Of om zieltjes te verliezen, zoals een omroep of krant. Kijk maar naar de Partij van de Dieren. Je hoort ze namelijk nooit over al die vogeltjes, die mensen thuis in kooien hebben. Als ze dat gaan verbieden, komt een heel volk in opstand.

Genuëtkorfd door het leven gaan, willen we dat als atheïst? Hoe dealen we met dit probleem? Als atheïst ben je vaak al een buitenbeentje. Veel ongelovigen zeggen niet dat ze atheïst zijn. Meestal zijn ze het stilzwijgend. Het is zo’n beetje als stemmen en daarna niet zeggen op welke partij je gestemd hebt. Het wordt tijd dat de media eens ‘ballen’ krijgen en de gelovigen er eens op wijzen dat een God of een Allah eindelijk eens ge-*delete*-t moet worden.

Het falen van Europa

Thomas Spickmann

100 jaar geleden zag ons continent er heel anders uit dan nu. Toen was de Eerste Wereldoorlog gaande, die in alle landen in eerste instantie verwelkomd was. Dat was het tijdperk van het nationalisme. Destijds was mijn grootvader soldaat en moest hij tegen de Fransen vechten die de aartsvijanden van de Duitsers waren. Binnen vier jaar, van 1914 tot 1918, veranderde de sfeer.

Veel jonge mannen sneuvelden of werden invalide, de ellende was groot.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

Paul von Hindenburg, de tweede Rijkspresident in de Weimarrepubliek

Op het Duitse keizerrijk volgde de republiek van Weimar, die door politieke en economische instabiliteit gekenmerkt werd. In 1933 namen de nationaalsocialisten de macht over en vervingen zij de democratie door een dictatuur. Hun wereldbeeld was een mix uit nationalisme, militarisme, racisme en antisemitisme. Een aantal jaar later begonnen de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust die Europa helemaal ontwrichtten en aan meer dan 50 miljoen mensen het leven kostten.

Na 1945 werd het idee van het verenigde Europa nagestreefd met de achterliggende gedachte dat de volkeren van ons continent nooit meer oorlog met elkaar mogen voeren. In de loop

der decennia werden er steeds meer staten bij betrokken en een aantal verdragen gesloten met de filosofie dat diverse landen niet meer geneigd zijn om elkaar aan te vallen als ze politiek en economisch van elkaar afhankelijk zijn. Vanaf de jaren negentig van de afgelopen eeuw werd deze constructie ‘Europese Unie’ genoemd. Op 1 januari 2002 werd de gezamenlijke munt, de ‘euro’, ingevoerd. In die periode waren er niet alleen mensen die deze ontwikkeling van harte steunden, maar ook tegenstanders. Deze laatste groep bestond niet alleen uit nationalist, maar ook uit sceptici die twijfelden of Europa met zijn diversiteit überhaupt een grote eenheid kan zijn. Nu blijkt dat hun argumenten wel terecht zijn op grond van de volgende verschijnselen:

In de afgelopen jaren kwam Griekenland vanwege zijn grote staatsschuld in ernstige problemen. Oorzaken waren corruptie, een inefficiënt belastingstelsel en oneerlijke informatieverstrekking als basis voor de invoering van de Euro. Het grootste probleem is dat deze munt om economische redenen voor landen als Duitsland of Nederland te zwak en voor Zuid-Europa te sterk is. De oplossing moet op den duur zijn dat Griekenland uit de muntunie stapt en een eigen afgewaardeerde valuta krijgt om uit de economische malaise te komen. Maar dit moet ook met kwijschelding van schulden gepaard gaan. Van de vermeende reddingsacties van de afgelopen jaren daarentegen heeft

de bevolking geen baat, alleen de banken die aan dat land geld geleend hebben en in principe over teveel macht beschikken. De som van alle geldvermogens en van alle particuliere en openbare schulden is gelijk nul. Wie de laatste per decreet vermindert, vernietigt ook spaargeld dat op gewone bankrekeningen staat of voor pensioenopbouw bedoeld is. Dit probeert men krampachtig te voorkomen.

Tegenwoordig worden wij met grote vluchtelingengolven uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten geconfronteerd. Oorzaak ervan is dat de moslimwereld door oorlog en perspectiefloosheid geteisterd wordt.

Angela Merkel riep: 'Wir schaffen das!' Dit is te vertalen met: 'Wij krijgen het wel voor elkaar!'. De boodschap was dat Duitsland in staat is om deze enorme migratiegolven te verwerken met de oppervlakkige redenering dat eerder al grote prestaties geleverd werden, zoals de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog of de eenwording van 1990 terwijl dit uitdagingen van andere aard waren. Op deze manier werden juist veel vluchtelingen aangelokt terwijl Zuid-oost-Europese

regeringsleiders aan de grenzen van hun landen hekken bouwden om de mensenmassa's tegen te houden. De nodige politieke eensgezindheid in Europa ontbreekt. Ook moet opgemerkt worden dat Duitsland zich aan de vluchtelingencrisis mede schuldig gemaakt heeft. Er werden wapens naar het Midden-Oosten geëxporteerd die onder andere in Syrië en Jemen ingezet worden, waardoor de oorlogen in deze landen met alle bijbehorende ellende doorgaan en gewone burgers gedwongen zijn om te vertrekken.

Überhaupt heerst het gevoel dat mensen bij de huidige Europese Unie niet al teveel baat hebben. Wel is het gemakkelijk om grenzen over te steken omdat er bijna geen controles meer zijn. Het voordeel van de gezamenlijke munt is dat men voor vakantie in een aantal landen geen geld meer hoeft te wisselen. In 2000 mocht ik hier in Nederland zonder toestemming van de overheid komen werken; ik moest alleen bij de belastingdienst geregistreerd worden om een SOFI-nummer te verkrijgen. Daar staat tegenover dat de lobby van grote concerns en banken in Brussel veel invloed uitoefent zodat beslissingen vooral in hun belang zijn. Tevens blijkt er veel bureaucratie te bestaan die als vervelend ervaren wordt. Dergelijke verschijnselen hebben waarschijnlijk mede ertoe geleid dat de Britten een half jaar geleden ervoor gekozen hebben om de EU te verlaten. De gewone burgers voelen zich niet serieus genomen, zodat velen op populistische partijen stemmen die een anti-Europese houding vertonen, ook al hebben zij voor de problemen geen oplossingen te bieden.

De laatste weken werden wij in het nieuws met 'CETA', het vrijhandelsverdrag van de EU met Canada, geconfronteerd. Dit houdt in dat bedrijven uit beide gebieden aan de tegenovergestelde zijden van de Atlantische Oceaan door het wegvallen van heffingen gemakkelijker hun producten kunnen verkopen. Aangenomen kan worden dat vooral concerns ervan profijt hebben, maar nauwelijks mkb-bedrijven omdat deze daarvoor niet sterk genoeg zijn. Dit kan tot desastreuze concu-

rentie leiden, bijvoorbeeld voor boeren in Wallonië. Daarom hebben hun politici het verdrag enige tijd tegengehouden en tenslotte concessies gekregen zodat de handtekeningen met paar dagen vertraging gezet konden worden. Er komt bij dat in Europa en Canada verschillende standaarden op de gebieden van arbeidsrecht, productie en milieu bestaan. Als toekomstig geprobeerd wordt om nieuwe regels in te voeren, mogen van CETA investeerders die het er niet mee eens zijn klachten bij een aparte, nieuw op te richten rechtbank indienen. Dit valt als een ernstige aantasting van de soevereiniteit van alle betrokken staten te beschouwen. Recentelijk is het verdrag voorlopig in werking getreden. De definitieve beslissing is nog niet genomen; daarom zal de discussie hopelijk doorgaan. Eerder was met de VS een vergelijkbare overeenkomst gepland, het zogenaamde 'TTIP'. Hier zijn de onderhandelingen stukgelopen. De procedure was zelfs minder transparant en de doeleinden waren nog erger (dan bij CETA). Duitse parlementariërs die daarover moeten beslissen mochten de verdragstekst maar beperkt inzien, in een bewaakte kamer twee uur lang op computerbeeldschermen en het was hen verboden om aantekeningen te maken. In het nieuws werd voorspeld dat in onze supermarkten op een gegeven moment gechloteerd kippenvlees uit de VS te koop zal zijn (waarvan veganisten echter zullen afzien). Het valt op dat Europa zich op ondemocratische wijze economisch en politiek tot het verlengde van Noord-Amerika maakt. Van Rusland daarentegen scheiden wij ons steeds meer af d.m.v. sancties; wij provoceren een nieuwe koude oorlog die niet in ons belang is. Door zulke ontwikkelingen gaat het vertrouwen van de burgers in de EU des te meer achteruit.

Dit kan niet als een vredesproject beschouwd worden zoals de Duitse bondskanselier stelde nadat de Britten voor de 'Brexit' gekozen hadden. Zeker niet als geprobeerd wordt om Oekraïne meer erbij te betrekken wat voor Rusland een provocatie is. En ook niet als in Griekenland bij demonstraties tegen bezuinigingen i.v.m. de 'redding van de Euro' Angela Merkel, die daar voor staat, met een Hitler-snor afgebeeld wordt.

Ik ben niet voor afschaffing van de EU, maar wel voor een hervorming. Wij hebben een Europa nodig dat daadwerkelijk gesloten voor het gezamenlijke eigen belang opkomt, zoals bij de vluchtelingencrisis, maar dat ook meer met onderlinge culturele, politieke en economische verschillen rekening houdt, bijvoorbeeld doordat Griekenland de mogelijkheid krijgt om de eurozone te verlaten. Zeker mag er geen terugval naar het tijdperk van nationalisme komen.

Haat tegen het Westen

Jo Nabuurs

“Hoe kan het dat er zo’n haat is van moslims jegens het westen dat dit zelfs tot terrorisme leidt?”

(Floris v.d. Berg, De Vrijdenker, september 2016, p. 17). Hoe kan het dat er veel moslims zijn die in het westen kunnen genieten van de vrijheden inclusief de vrijheid van religie en zo’n haat koesteren voor de westerse samenleving?”

Ik wil graag proberen enkele oorzaken van die haat te noemen en toe te lichten.

1. Opvoeding door islamitische ouders die zelf niet fundamentalistisch zijn en hun kinderen gewoon islamitisch opvoeden zoals christenen hun kinderen christelijk opvoeden. Inclusief sociale controle. De basis van het geloof in allah wordt dan gelegd. De ouders zijn in de regel via de schotel op Turkije of Marokko gericht. Zij kijken met hun kinderen uitsluitend naar zenders uit het Midden-Oosten, met name Arabische en Turkse zenders.
2. Met tv, facebook en twitter komen met name bij jongeren beelden en teksten binnen die moslims op de hele wereld als slachtoffers neerzetten zoals Russische zenders de westerse media als imperialistisch en als daders en de russen als slachtoffer beschouwen.
3. De antiwesterse tendens onder moslims is veel sterker dan pakweg dertig jaar geleden, hoewel we niet moeten vergeten dat het nationalisme in het Midden-Oosten vanaf de Grote Oorlog en soms zelfs daarvoor een grote rol speelt. Denk aan het imperialisme van Engeland, Frankrijk, Italië, Rusland en Duitsland.
4. Floris v.d. Berg vindt dat leraren hebben gefaald bij de bestrijding van vooroordelen van moslims tegenover het Westen. Iedere leraar beseft dat hem of haar bescheidenheid past bij het overdragen van kennis en vaardigheden. Veel leraren staan machteloos tegenover de continue voeding van de anti-Westerse gezindheid door: de omgeving/de buurt/de familie, de medeleerlingen op school, facebook, twitter, tv, en de moskee. De leraar moet dus opboksen tegen een veelvoud aan krachten buiten de school. “Abdel, waarom heb je je boek niet bij je?” ‘Mijn oom zegt dat het tegen de moslims is’”. Wie de communicatiekanalen beheerst, bepaalt ook de inhoud van de informatie. De leraar kan wel enige

invloed krijgen door het trainen van vaardigheden bij informatieverwerking. Hij kan fouten in bepaalde berichten laten herkennen (‘wat dom om een dergelijk bericht te

gelooven; kijk hoe onlogisch en onjuist die mededeling is’).

5. Onder internetgebruikers is het niet ongewoon om feiten en meningen door elkaar te halen. Bijvoorbeeld: ze zeggen dat de nazi’s miljoenen joden hebben vermoord maar dat is een Westerse leugen. De leraar zou kunnen zeggen: ‘Alleen domme mensen halen feiten en meningen door elkaar’.
6. Jaloezie (rancune; denk aan Menno ter Braak’s beroemde artikel over het ressentiment van de nationaal-socialisten). ‘We zijn allen gelijk en hebben evenveel rechten en dus ook **recht** op eenzelfde welvaart’. Zo zou je het uitgangspunt van Ter Braak kunnen samenvatten. De rancune tegenover degenen die welvarend lijken te zijn is enorm. Dat geldt ook voor moslims in het Nabije en Verre Oosten. En de haat verdeelt ook islamitische gelovigen onderling(denk aan de strijd tussen soennieten en sjiieten, met alle gevolgen van dien. ‘Voor zover mensen door toorn, afgunst of een aandoening van haat gekweld worden, in die mate worden zij ook uiteen getrokken en zijn zij elkaars tegenstanders’ (Baruch de Spinoza, *Tractatus philosophicus*, Boom, Meppel/Amsterdam 1985, artikel 14, p. 51). Aan toegevoegd kan worden: en vijanden van de welvarenden.
7. Imams en andere moslimleiders willen, zoals vroeger christelijke leiders, macht en vermogen vergaren en steunen niet zelden islamistische groepen. Ik denk hier vooral aan Saoedi’s, Qatarezen en andere vermogende financiële ‘steunberen’.
8. Veel moslims in en buiten Europa worden gegijzeld door islamisten en extremistische moslims. Gematigde moslims zoals alevieten in Nederland worden even fanatiek geterroriseerd als christenen en humanisten.
9. (als kern van mijn betoog). De waarheid is bij religies ondergeschikt aan het geloof. Het zoeken naar (de) waarheid – altijd gepaard met een kritische houding – is sowieso voor gelovigen een verdachte oefening. Er zijn voorbeelden te over. Bv. : de aanslagen in Parijs, Brussel en Nice zijn gepleegd door de CIA. Voor de eerste dageradianen was het zoeken naar waarheid het allerbelangrijkst, gevolgd door het streven naar geluk. Vrijdenkers en humanisten stonden de hele geschiedenis door open voor kritiek en andere opvattingen. Het is de grond van hun bestaan. Ook heden ten dage. Religiekritiek is een uiting van de vrijheid van mening, constitutioneel verankerd in veruit de meeste landen. Ook in islamitische landen. Maar waar de islam in de meerderheid is qua aanhang, loopt die vrijheid vaak gevaar. De wijze zegt: eerst zien en dan geloven. De gelovige zegt: eerst geloven en dan zien.

Zonder twijfel kan men nog meer factoren noemen die de haat van moslims kunnen verklaren, zoals de ongenueanceerde uitspraken van Wilders of genuanceerde kritiek van niet-moslims. Het Westen krijgt, soms terecht, meestal niet terecht, de schuld. Vrijheid van meningsuiting is en blijft van levensbelang.

Jo Nabuurs is historicus en lid van DVG

INGEZONDEN MEDEDELING

Religieus neutraal

Hans de Vries ►

voorzitter van de Partij van de Rede

Naar inschatting van het CBS zijn ongeveer 4,9% van de ingezetenen in Nederland moslim. Volgens dezelfde gegevens van het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS, 2015) zijn ongeveer 3,4% gereformeerd. De politiek vertegenwoordiger van de gereformeerden, Cees van der Staaij van de SGP, vindt dat de Nederlandse christelijke samenleving ontsierd wordt door het minarettengeroep in de publieke ruimte terwijl het klokkengebeier als cultuurgoed gewoon door moet gaan. Als we de SGP in deze zouden volgen gaan we richting een theocratie, waarin de christelijke godsdiensten staatsrechtelijk boven de andere geloven gesteld worden.

De samenleving bestaat onderhand uit 68% mensen die stellen niks meer te hebben met een godsgeloof (God in Nederland, 2016). Waarom zou het andere deel, rond de 32%, zijn verschillende godsgeloven mogen botvieren in de openbare ruimte zonder zich af te vragen of dat ten koste gaat van de anderen. Waarbij de christelijke geloofsinstituten volgens het cultureel erfgoedprincipe van de SGP ook nog een bevoorrechte positie claimen. Het zal de lezer niet verrassen dat ik als voorzitter van de Partij van de Rede voor een samenleving ben die vrij is van religieuze sturing en gevrijwaard is van religieuze uitingen in de publieke ruimten.

De Partij van de Rede kiest als politieke doelstelling voor een religieus neutrale invulling van een seculiere samenleving. Zet je dit af tegen andere staatsrechtelijke invullingen (Cliteur, 2014) dan vinden we dit de beste keuze voor de samenleving. We kiezen niet voor het vernietigen van religie of geloofsinstituten, zoals veelal in communistische staten werd doorgevoerd die opgelegd atheïstisch moesten zijn, denk hierbij aan onder andere Albanië en China. We kiezen ook niet voor theocratie waarin de staat en religie samenvallen, zoals vele Arabische islamitische staten als bijvoorbeeld Saoedi-Arabië en Iran. We gaan ook niet voor de afgezwakte vorm van één staatskerk die bekostigd en in stand wordt gehouden door de overheid, zoals de Anglicaanse Kerk in Engeland en tot voor kort (2000) de Lutherse staatskerk van Zweden. Van der Staaij (SGP) omarmt met zijn uitspraak wel de theocratie of het aloude staatskerkprincipe van Nederland van voor de Bataafse revolutie (1795). Onderhand faciliteert en bekostigt de Nederlandse staat een multiculturele geloof-staatsinvulling. Met de verschillende raden en overlegorganen van de verschillende geloofsgemeenschappen houdt de overheid regelmatig polderoverleg; geestelijke raadslieden in ziekenhuizen en het leger worden bekostigd door de overheid. Publieke omroepen worden verkrijgen overheidsgeld op grond van hun vertegenwoordigende (geloofs)groep, zo bekostigt de overheid de evangeliserende doelen van de EO in de ether.

Dan hebben we het nog niet eens over de meer dan 60% bijzondere geloofsscholen die door overheid worden bekostigd waarmee de sociaal maatschappelijke segregatie in stand wordt gehouden.

De keuze voor 'religieus neutraal' betekent een volledige scheiding van staat en religie. Er zijn geen verschillen, uitzonderingen of privileges tussen resp. voor gelovigen en seculieren. De wetten en rechtspraak gaan uit van het gelijkheidsprincipe. De wetgeving en rechtspraak is voor iedereen gelijk. Iedere vorm van discriminatie, uitsluiting en parallelle gemeenschapsvorming is onwenselijke in een religieus neutrale samenleving.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens vormt mede de basis van onze standpunten. De moraal van de redelijkheid met respect voor elk individu en levend wezen wordt voortdurend getoetst aan de realiteit. De erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van elke vrije mens die onafhankelijk kritisch denkt en bewust zelfstandig handelt staat samen met de individuele privacy voorop zonder daarbij de ander te schaden. De groter wordende verschillen tussen armen en rijken, niet-werkenden en werkenden en etnische groepen verdienen een andere benadering gericht op een het delen van dezelfde waarden en normen in de samenleving.

De integratie van de samenleving komt tot zijn recht als het funderend onderwijs volledig gratis en openbaar is en niet is onderverdeeld in de vele verschillende vormen van bijzonder geloofsonderwijs. Het onderwijs is wetenschappelijk geborgd en richt zich op de individuele ontplooiing, ontwikkeling, kwalificatie, burgerschapsvorming en deelname aan de samenleving. De overheid is verantwoordelijk voor de toegankelijkheid en beschikbaarheid van openbare voorzieningen die vrij zijn van private neoliberale marktwerking.

Het politieke handelen van de Partij van de Rede gaat uit van de ratio, wetenschap en logica vrij van geloof en dogma's. Het politieke besluitvormingsproces is volledig transparant. De logische keuzes zijn gebaseerd op betrouwbare wetenschappelijk onderbouwde argumenten. Om dit mogelijk te maken hebben we wel steun nodig. We kunnen financiële steun gebruiken om de waarborgsom te kunnen betalen om mee te mogen doen. (Verkiezingsfonds: NL29 ASNB 8810 975 464)

Verder kan iedereen ons met een officiële ondersteuningsverklaring in staat stellen om als politieke partij deel te mogen nemen aan de verkiezingen van 15 maart 2017. Hiervoor hoeft je geen lid te zijn van de Partij van de Rede, alleen kiesgerechtigd te zijn. We moeten per kieskring 30 handtekeningen hebben om met een lijst in de desbetreffende kieskring mee te kunnen doen. We hebben te maken met 20 kieskringen verdeeld over heel Nederland. Zou je ons op die wijze willen steunen, stuur dan een e-mail naar info@partijvanderede.nl

TERUG IN DE TIJD

VRIJDENKERS RADIO OMROEPVEREENIGING
(V.R.O.)
ZATERDAG 31 MAART 1931

Dames en Heeren,

In dit kostbare, korte, gewijde half-uurtje van hooge uitzondering (waarmee wij tevens de nieuwe lente inluiden), moge doordringen tot uw hart, tot uw gemoed en tot uw verstand, de stem der Vrije Gedachte, een stem, verheven boven alle persoonlijk belang, verheven boven alle politiek- en partijbelang, verheven boven alle kerk- of sectebelang, verheven boven alle geloofsverschil en godsdienstveete — boven al die elkaar verketterende machten, die onze arme, verscheurde, verbrokkelde mensenwereld splitsen en splijten, die de menschenkinderen eeuwig van elkander afscheiden en vervreemden, de stem van ons aller diepste, heiligste eenheid en gemeenschap — de stem der voor allen geldige universele Waarheid, Gerechtigheid en Liefde.

Eenheid boven geloofsverdeeldheid

Prof. Mr. Dr. Leo Polak

Dames en Heeren,

Als iets broodnoodig is, dan is het brood; waar de wil tot werken aanwezig is, daar behoort een eerlijke broodwinning mogelijk te zijn. Wee den maatschappelijken vloek der werkeloosheid.

Maar bij brood alleen zal en kan de mensch niet leven. Hij heeft nog andere dan stoffelijke, hij heeft *geestelijke* behoeften. Geestelijk, niet in den zin der zgn. "geestelijken", die u zeggen "hier beneden is het niet" en u een andere dan onze werkelijke wereld, een wereld des geloofs, een hiernamaals voorspiegelen, maar *geestelijke* behoeften in een zin, die *hier beneden* voor ieder onzer geldt: de honger en dorst naar waarheid, naar liefde, naar gerechtigheid *hier op aarde*. Wij willen *hier* weten en begrijpen, wat de diepste zin is van wereld en werkelijkheid, van leven en dood, wij zoeken als redelijke wezens antwoord op die eeuwige vragen naar het *hoe* en het *waarom*, naar wezen en grond van alle dingen, naar het eeuwig onderscheid van goed en kwaad, recht en onrecht, waarheid en waan.

Op deze oervragen van wereld- en levensleer nu geven van ouds de duizend en één godsdiensten hun duizenderlei verschillende strijdende antwoorden des geloofs... met hun goden en godinnen, hun godspersonen, engelen en duivels, hun hemel- en helle machten, hun geesten en demonen, die vrees, ontzag en bezwering vereischen met zoenoffers en

tooverformulieren, met ritus en ceremonieel, de godsdiensten met hun hiervóórmaals en hun hiernamaals, hun onderwerelden en hun bovenwerelden, hun helsche, purgatorische en hemelsche gewesten... de duizendsoortige bedenksels der duizendvoudige mythologie, de naar volken en tijden en culturen wisselende, varieerende antwoorden van de honderden heilige boeken en schriften, de godsopenbaringen en heilige overleveringen van Chinees en Egyptenaar, Christen en Boeddhist, Jood en Mohammedaan, Schamanist en Shintoïst, Vedist en Parsist, allen met hun heilige priesters en predikers, met hun godgeleerden en schriftgeleerden en wetgeleerden.

En elk van die strijdige, strijdende antwoorden der duizend en één godsdiensten en secten eischt *geloof*, eischt het aanvaarden van bepaalde dogma's, van de leerstellingen der "ware leer", die om haar bovennatuurlijke afkomst als "openbaring" boven kritiek en rede verheven heet.

En elk van die duizend en één vormen van geloof heeft zijn *gemeente*, zijn eigen *groep*, soms enkele honderden, soms honderden miljoenen, zooals de belijders van Boeddha, van Christus, van Brahma. En wat als "goddelijke" waarheid aan de weerlooze kinderziel voor het leven is ingeprent bij de duizenden *binnen* de groep, dat is voor de andersgeloovige tienduizenden *daar buiten* "verdoemelijke leugen", "priesterbedrog", "kwakzalverij".

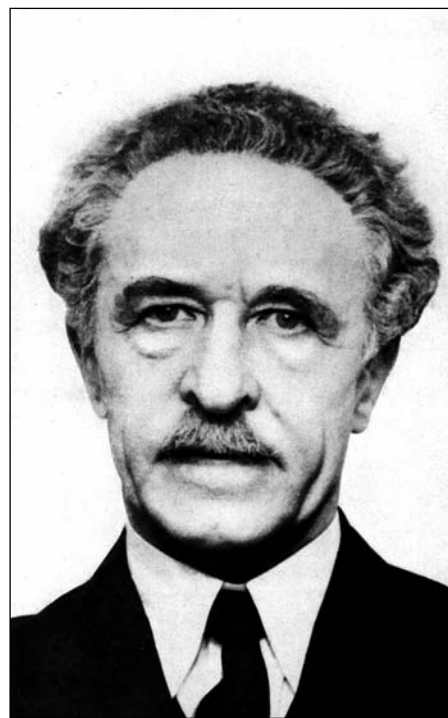
Het *eigen* geloof van elke groep heet "heilig" — en het heilig geloof van alle andere groepen, van vele miljoenen anderen, heet "bijgeloof", "heiligschennis", "afgoderij".

Elke groep ziet de goddelijke openbaringen, de heilige schriften, de Korans en de Bijbels en de Kings en de Veda's van alle andere groepen als armzalige verafgode menschenbedenksels, die zich valschelijk uitgeven voor "Gods Woord"...

En de aarde wordt rood gekleurd door het bloed der heilige oorlogen voor het heilig geloof van Parsen en Lamaïsten, Joden en Heidenen, Protestanten en Roomschen, Mohammedanen en Hindoes.

Zoo snijden en kerven de *secten* en de *sectariërs* in lichaam en ziel der arme bloedende menschheid...

Zoo is de godsdienst de groote *splijtzwam* der cultuur, die volk tegen volk, geslacht tegen geslacht, dorp tegen dorp, gezin tegen gezin, man tegen vrouw en broeder tegen

broeder ophitst in de felste, de principieelste, de fanatiekste vijandschap, te weten: den godsdiensthaat, den geloofshaat.

Alle beschaafde talen der wereld kennen de woorden "godsdiensthaat" en "geloofshaat", maar "godsdienstliefde" of "geloofsliefde", als een speciaal soort liefde tot medemenschen, is een onbekend woord in alle talen der wereld. Want men heeft *de* liefde, de eene, echte, zuivere liefde, of men heeft *ze niet*, — en met godsdienst of geloof heeft dat hoegenaamd niets te maken — want dat is geen kwestie van geloof of van leer, maar van *karakter*, van het *hart* en daarbij maakt Roomsche of Protestant, Heiden of Christen, Jood of Mohammedaan evenmin verschil als Germaan of Semiet, Chinees of Europeaan.

Voor elk geloof, zoo zagen wij, is ieder ander geloof bijgeloof, iedere Heilige Schrift van anderen armzalig, verafgoud menschenbedenksel, dat tegen ondogmatisch, onbevooroordeeld onderzoek, tegen de niet-geloovige wetenschappelijke en wijsgeerige kritiek geen stand houdt, een waan blijkt, dwaling en zelfbedrog...

Zoo droomt elke godsdienst, elk geloof zijn eigen droom, leeft in zijn eigen droomwereld — en houdt die voor de eenige ware werkelijkheid, die voor allen één en dezelfde is.

O mensch, ontwaak, ontwaak uit dezen boozen droom, *de Dageraad der Vrije Gedachte* gloort aan de transen.

Laat vrij de romantici smalen: de mensch is een koning, wanneer hij droomt en een bedelaar als hij denkt — wij antwoorden: Koninklijker is de bedelaar in het rijk der waarheid, dan de koning in het rijk der droomen.

Ontwaak tot de ééne ware, voor allen geldige waarheid en werkelijkheid, — tot het licht der eeuwigheid *binnen in u*, één in ons allen — tot de universeele, de waarlijk *katholieke*, dat is *algemeen geldige*, niet meer roomsche of joodsche of protestantsche of mohammedaansche, maar *menschelijke rede en redelijkheid*, tot de *universeele*, niet meer roomsche of joodsche of protestantsche of mohammedaansche, *liefde en gerechtigheid*.

Waar vinden wij dat klare eeuwige licht, dat op onze diepste, geestelijke vragen van wereld- en levensleer het eenvoudige voor *allen* en *altijd* geldige antwoord geeft, waar vinden wij onze wereldeenheden en onzen wereldvrede en onze wereldgemeenschap?

Niet in de donkere doolhoven der geloofsdogma's, maar in het "*natuurlijke licht*", het "*lumen naturale*" der in ons allen levende *Rede*, zich openbarend in ons natuurlijk verstandelijk en zedelijk gevoel en besef, die logische en ethische *Rede*, die Spinoza ons aller "hoogste gave" en „de zon in het rijk van waarheid en wijsheid" noemt, en Kant ons "hoogste goed op aarde": "Neemt aan", zegt Kant, "wat u na zorgvuldig en eerlijk onderzoek het geloofwaardigst voorkomt, 't zij feiten, 't zij argumenten, maar hoedt u voor één ding — betwist aan de *Rede* niet, wat haar tot het hoogste goed op aarde maakt, namelijk het voorrecht, de laatste toetssteen der waarheid te zijn. — Zoo niet, dan zult gij, deze vrijheid onwaardig, haar ook zekerlijk moeten verliezen."

Dat is de *Rede*, door het geloofsfanatisme van een Luther nog even grof als schennend gescholden voor "Teufelshure" — en de straf, die Kant heeft aangekondigd, het

verlies der geestesvrijheid, is niet uitgebleven: de groote geniale hervormer bleef in duivelsgeloof gevangen, hij verklaarde in bijbelsch-dogmatische gebondenheid: „Ik wil geen medelijden met die heksen, ik wensch dat men ze stuk voor stuk verbrande" — en hij noemde Copernicus "een nar, die de astronomie op haar kop zet", omdat deze in strijd met Jozua, die immers zeide: "Zonne, sta stil", bewees, dat de zon stilstond en de aarde draaide inplaats van omgekeerd.

Zoo gaat het, waar het geloof de rede, het vrije denken, poogt te knechten.

Het vrije denken kent geen anderen maatstaf dan die zuivere rede; zij alleen openbaart ons de eeuwige norm der waarheid voor ons denken, de norm der schoonheid voor ons gevoel, en de norm der goedheid, de norm van liefde en gerechtigheid voor ons willen en onze zedeleer.

Zij is de bron zelf der normen van waarheid en waan, der kennis van goed en kwaad, waaruit wij denken en keuren, oordeelen en beoordeelen — zij vereischt geen betwifelbaar, onredelijk geloof, maar geeft ons onverwrikbare, redelijke zekerheid — de vastheid en vastigheid, de grondelooze grond, waarop wij staan in het licht der eeuwigheid.

Denkwet en zedewet der *Rede* hebben niets te maken met God of gebod, met wil of willekeur. Godswil of menschenwil zou evenmin kunnen maken, dat tweemaal twee niet vier was, als dat onredelijke, partijdige zelfzucht niet slecht en verwerpelijk, eerlijkheid, liefde, gerechtigheid niet edel en goed in zichzelf ware.

Zoo min als er een christelijke of heidensche logica is, zoo min is er christelijke of heidensche eerlijkheid, deugd, liefde, gerechtigheid. Er is maar één eeuwige, redelijke, algemeen menschelijke logica — en er is maar één eeuwige, redelijke, algemeen menschelijke eerlijkheid, deugd, liefde, gerechtigheid. — En zooals de logica een kwestie is van het *verstand*, onafhankelijk van geloof of ongeloof, zoo is eerlijkheid, liefde, gerechtigheid, een kwestie van het *hart*, van *karakter*, van *gezindheid*, onafhankelijk van geloof of ongeloof.

Eén gram karakter weegt zwaarder in de weegschaal der zedelijkheid dan duizend pond geloof.

De geloovigen strijden over de vraag, of het geloof zalig maakt dan wel de werken. — Maar ik zeg u — wee over alle zelfzuchtige zorg voor eigen ziel en zaligheid — *zedelijkheid* is geen kwestie van geloof noch van werken, die niets en nietig zijn, zonder de boven alle geloof of ongeloof verheven zuivere, onbaatzuchtige, dienende *liefde*. Immers "al ware het, dat ik de talen der menschen en der engelen sprak, en de liefde niet had, zoo ware ik een klinkend metaal of luidende schel geworden ... en al ware het, dat ik *al het geloof* had, zoodat ik bergen verzette, *en de liefde niet* had, zoo ware ik *niets*." (I Corinth. XIII 1, 2).

De liefde dus geen kwestie van geloof of ongeloof, maar van karakter. Men spreekt van liefdezusters. Wee, zoo zij enkel geloofszusters zijn! Wilt gij weten, wat gij zedelijk waard zijt? Vraag u af, wat gij zoudt doen, hoe gij uw leven zoudt inrichten, zoo gij volstrekt ongeloovig waart — zoo gij leeftet in de volle verzekerdheid des Vrijdenkers, dat geen Alziend Oog u ziet, dat een almachtige Zondenwreker en Braafheidsbelooner en een vergeldend Hiernamaals

moraalvervalschende menschenverzinsels zijn, dat dus in der eeuwigheid geen straf voor uw zonde, laat staan eenig "loon" voor uw deugd u wacht... En wat *alsdan* uw levenskeus, uw *vrije voorkeur* zou wezen — eerlijkheid of bedrog, reinheid of ontucht, wat gij dan zoudt overhebben voor uw naaste om zijns zelfs wil, niet om uwentwil, of om Godswil — dat bepaalt uw zedelijke waarde of onwaarde, uw waarheidigheid in het licht der eeuwigheid.

Ja zelfs al zou een almachtige duivel de wereld regeeren, die ons voor onze deugden verdoemde, en ons voor onze zonden zaligde — karakter zou karakter blijven, recht bleef recht, bedrog verachtelijk en eerlijkheid plicht.

Zóó volstrekt onafhankelijk is zedelijkheid van geloof.

Er zijn geen heidensche of christelijke óf joodsche *geloofsdeugden* — enkel heidensche en christelijke en joodse *algemeen menselijke karakterdeugden*. En alle heilige geloofsdeugden, deugden, die staan en vallen met het geloof, zijn niets dan *schijnheilige*, blinkende zonden.

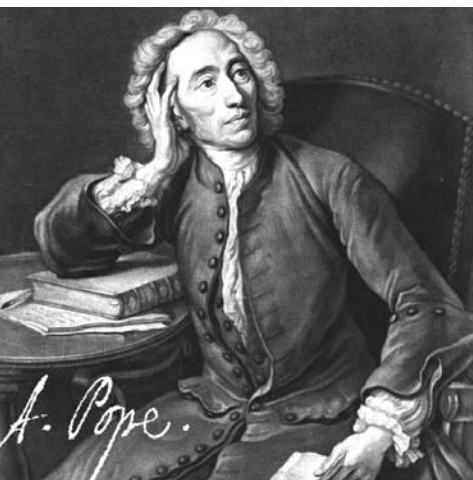
Zoo levert dan de godsdienst, die noch aan ons aller eeuwig maatstaf van waarheid of zedelijkheid kan raken, noch iemands eigenlijk karakter, zijn innerlijke eerlijkheid of den graad zijner echte opofferingsgezindheid te wijzigen vermag — de godsdienst, die dus geen sterveling beter, maar gelukkig ook niemand slechter kan maken, dan hij krachtens zijn karakter is — zoo levert de godsdienst uit eigen hoofde slechts *surrogaat* van zedelijkheid en zedeleer.

Dat nu de 1001 godsdiensten elk hun eigen onzuivere waar, immers, altijd een mengsel vol buitenzedelijke, zoo niet onzedelijke elementen (zooals afhankelijkheidsgevoel van een persoonlijke Almacht, vrees voor toorn of straf, hoop op welgevalligheid of loon, en in het algemeen heteronome gebodsmoraal in plaats van autonome gezindheidsmoraal, of erger nog, amoreel en immoreel bezwerings- en verbiddingsgeloof, met zijn gewetensvervalsching door zedelijk waardelooze godsdienst"plichten", als rituele "reinheid" en "onreinheid", gebruik van "genademiddelen" enz., enz.), dat zij elk hun eigen mengsel aanprijzen als het beste, als het alleen-zaligmakende, als den waren sleutel tot de poorten der heerlijkheid, dat ligt in de rede, maar de vrijdenker glimlacht in stilte, wanneer zij hun kunstproducten uitgeven voor de eenige ware natuurboter, de eenige echte, onvervalschte zedelijkheid en zedeleer.

Met den geloovigen Engelschen dichter Pope ▼ zeggen wij:

"Hoe om het ware geloof 't zelotendom ook vecht,
De waarheid is bij hem, die leeft naar rede en recht."

En de splijtzwam der godsdiensten, die de kinderen reeds in de schoolbanken scheidt naar Gereformeerd, Christelijk Gereformeerd, en Gereformeerde Gemeente, Nederl.-Hervormd, Rooms-Katholiek, Luthersch, Joodsch en Heidensch, die de kastenschande met haar

heilige Brahmanen en haar verontreinigende paria's sanctioneer, en die huwelijk en liefde boven geloofsverdeeldheid verbiedt als den "kanker" van het "gemengde huwelijk", — die splijtzwam kan door niets ter wereld onschadelijk worden gemaakt dan door het zonlicht der natuurlijke redelijkheid en zedelijkheid, dat telkens even doorbreekt bij de Joodsche profeten, bij Laotse en Boeddha, in Talmoed en Nieuw-Testament en dat doorstraalt in de leer van een Spinoza en een Kant.

Wat ik bedoel is het inzicht, dat de eenige ware "godsdienst" de zuivere, natuurlijke, algemeen-menselijke zedelijkheid zou zijn, dus niets dan liefde en gerechtigheid en dat alle andere godsdienstpractijken, niet alleen de bloedige auto-da-fé's, (dat wil zeggen "daden des geloofs"!), maar ook alle offers en gebeden en devoties en ritualiën, doop en besnijdenis en spijswet en avondmaal, om met Kant te spreken, slechts "Afterdienst", "Religionswahn" mogen heeten, of met Spinoza slechts superstitio, "bijgeloof".

Wat ik bedoel is het Talmoedwoord (Sabb. 31b): "Bemin uw naaste als uzelf, *dat is de gansche leer* — al het andere is maar uitlegging" (en, voegen wij er bij, rabbinistische vervalsching). En dezelfde gedachte bij Matth. VII, 12: "Alle dingen dan, die gij wilt, dat u de mensen zouden doen, doet gij hun ook alzoo, *want dat is de Wet en de Profeten*." Of nog korter met het woord van "Paulus": "*Liefde is de vervulling der Wet*."

En zoo zegt dan Kant: "De enge poort en de nauwe weg die tot het leven leidt", *dat is de goede levenswandel*. En "de wijde poort en de breede weg, die ten verderve leidt en door dewelke velen ingaan", *dat is de kerk*.

De kerk? Maar ziet gij dan niet het licht uit Stockholm dagen, zoo hoor ik u zeggen, de groote "eenheidsbeweging der kerken"?

Voorwaar, ik zie, dat het enkel christelijke kerken zijn — en dat de Rooms-Katholieke kerk niet meedoet, want vervloekt zij immers volgens den Syllabus (Stelling 18) hij, die het protestantisme voor een vorm van het "ware" Christendom houdt, waarin men God even "welgevallig" zou kunnen zijn als in de Roomsche Kerk.

Neen, het eenige, waarin alle kerken der wereld hun eenheid vinden, is en blijft het zaaien van verdeeldheid in de wereld. Zij prediken alle de liefde (natuurlijk, zoover zij redelijk zijn) en zaaien alle den haat (huns ondanks, zoover zij heteronoom zijn).

En de eenige ware eenheids-kerk zal de „kerk" zijn, gepostuleerd door onzen edelen wijsgeer Heymans: "Een godsdienstlooze kerk van 't Ideaal is, historisch zoowel als logisch, de eisch der toekomst."

Hoe vlijmend juist is dat woord van Weber: "Kajin sloeg zijn broeder Abel dood bij het offer — een treurig voortee-ken van de jammerlijke ellende, die uit de verschillende wijze van offeren hier op aarde zou ontstaan."

Op de grens van het Protestantsche Ulster in Ierland en de R.K. districten zijn Protestanten en Roomschen geslagen vijanden — even bitter als terecht zei een dier grensbewoners: „Als wij atheïsten waren zouden wij in vrede en vriendschap met elkander leven, maar nu wij Christenen zijn, leven wij als kat en hond."

Zoo blijven de steeds meer versplinterende kerken en gezindten de eeuwige splijtzwammen der menschheid en blijft ons aller gemeenschappelijke rede met haar ééne geloofloze redeleer en haar ééne geloofloze zedeleer de eeuwige bron onzer *eenheid boven geloofsverdeeldheid*.

Voltaire heeft gelijk: "Het geloof heeft altijd getracht, de wereld voor andersdenkenden onbewoonbaar te maken — het heeft ongetelde miljoenen geestelijk en lichamelijk vermoord — de liefde noch de rede zou hun een haar hebben gekrenkt."

Men herhaalt uit den treure: het geloof maakt zalig en de liefde maakt blind — laat ons hier samen bedenken: de liefde maakt zalig en het geloof maakt blind.

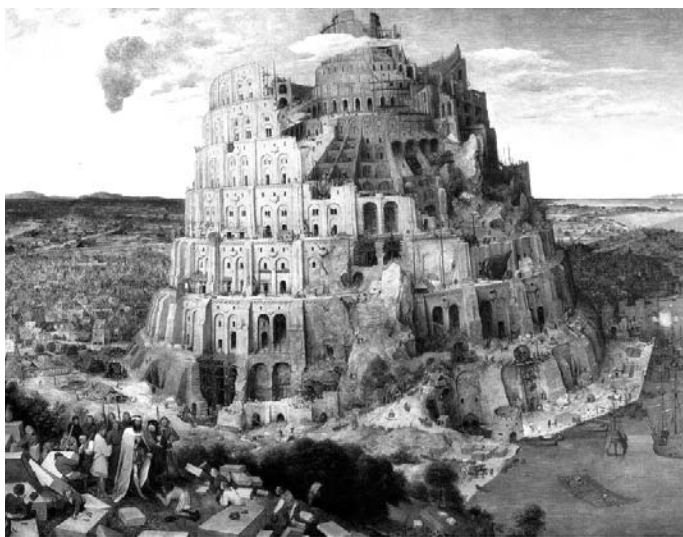
Dames en heeren, laat mij mogen besluiten met een *citaat* en een *gelijkenis*.

Ik citeer u art. I van de statuten der Vrijdenkersvereniging De Dageraad:

"De vereeniging De Dageraad stelt zich ten doel de bevordering der vrije gedachte, tot zuivering en verdieping van 's menschen zedelijk en verstandelijk besef. Zij plaatst zich hierbij op den wetenschappelijk-wijsgeerigen grondslag van de soevereiniteit en autonomie der rede.

Mitsdien aanvaardt zij als grondslag voor wereld- en levensleer uitsluitend de normen van het redelijk en zedelijk bewustzijn en de gegevens der ervaring, onder afwijzing en bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van kerk of persoon, schrift of overlevering."

En ik eindig met een gelijkenis, ontleend aan Genesis XI — den torenbouw van Babel. ▼

Pieter Bruegel de oude, 1563,
Museum Boijmans van Beuningen

Het *geloof*, zoo zagen wij, is de bron onzer diepste verdeeldheid — de *rede* is de bron onzer diepste éénheid.

Onder de leiding der Rede zouden wij, naar het heerlijke woord van Spinoza, niets voor ons zelf begeeren, wat wij ook niet aan ieder ander zouden gunnen — wij zouden rechtvaardig, trouw en eerlijk zijn. En de menschheid zou één volk zijn, met één gemeenschappelijk doel en één gemeenschappelijke geestelijke taal en taak. Ja, ons aller lichaam en ziel zouden zijn als één lichaam en één ziel.

Maar de God der Schriften heeft het anders gewild.

Luistert slechts naar ons Genesis-verhaal: "De geheele aarde had ééne taal en dezelfde woorden... en zij zeiden tot elkander: Komt, bouwen wij ons een stad met een toren, welks spits in den hemel reikt... opdat wij niet verstrooid raken over de geheele aarde. Maar Jahwe daalde af, om de stad en den toren dien de menschenkinderen gebouwd hadden te bezien en zeide: Zie, zij maken één volk uit en hebben allen dezelfde taal. Dit is nog slechts de aanvang van hetgeen zij doen; nu zal niets van wat zij beramen hun kunnen belet worden. Welaan, laten wij nederdalen en daar hunne taal in verwarring brengen, zoodat zij elkanders taal niet verstaan. Zoo verstrooide de Heere hen van daar over de gansche aarde en zij hielden op, de stad te bouwen."

En het is alzo gebleven tot op dezen dag.

Maar òp dan wij allen, ten strijde tegen die vijandige macht, die onze eenheid verbreekt, die onze gemeenschap en onze hoogste vredesbouwsels verbrijzelt, die ons omlaaghaalt en uiteénjaagt en verwart, zoodat wij elkanders taal niet meer verstaan!

Wèg uit de duisternis der kerken en kerkers, die den geest kluisteren en verwarren en de wereld verscheuren — en naar buiten, in het volle licht der ééne, waarlijk algemeene, voor allen schijnende Zon der Vrije Gedachte.

Zon van de Rede, Zon van de Liefde, Zon der Gerechtigheid, illustra nos, verlicht ons hart, en verlos ons van den booze, van de Babylonische spraakverwarring des geloofs, opdat wij in Uw heilig licht eendrachtig herbouwen de stad en den toren der Menschheid!

GODSDIENST EN ZEDELJKHEID.

Als toegift en overzichtelijke samenvatting mogen hier tot besluit mijn *Stellingen* volgen voor een op herhaald aandringen der wederpartij aanvaard openbaar debat over de verhouding van godsdienst en zedelijkheid:

1.

Zuivere zedeleer is, gelijk zuivere logica, een kwestie van immanenten geestelijken waarde-maatstaf, onafhankelijk van metaphysica, geloof of ongeloof.

Zuivere zedelijkheid is een kwestie van karakter, onafhankelijk van intellekt, geloof of ongeloof.

2.

In dien zin is een "godsdienstige (of theologische) ethica" even onmogelijk als een "godsdienstige (of theologische) logica" en "godsdienstige zedelijkheid" (eerlijkheid, liefde, rechtvaardigheid, enz.) even zinledig als godsdienstige blauwheid, rondheid enz.

3.

Godsdienst is dus voor zuivere zedelijkheid en zedeleer principieel overbodig, op z'n best onschadelijk en feitelijk, beoordeeld naar de heerschende godsdiensten, veelszins heteronoom misleidend.

De autonome zedelijkheid en zedeleer daarentegen zijn voor den godsdienst het soevereine louteringsmiddel.

Waarom won het christendom?

Anton van Hooff

Deze vraag stelde een deelnemer aan een van mijn cursussen over de oudheid. Wel, daar moest ik even goed voor gaan zitten.

Voor een gelovige is het antwoord natuurlijk niet moeilijk: het lag gewoon in Gods heilsplan. Eerst heeft-ie toegelaten dat Adam en Eva de gehele mensheid in ellende stortten door fout ooft te eten en na vierduizend jaar stuurde Hij Zijn zoon als Verlosser. Na diens dood en opstanding moest het Rijk Gods zich wel onweerstaanbaar op aarde vestigen via zijn Kerk. Soms wordt deze ‘verklaring’ aangevuld met een grimmige schets van de religieuze bodem waarin het christendom wortel schoot: het aloude heidendom was op sterven na dood zodat het zaad van de Blijde Boodschap op vruchtbare aarde viel. De lege zielen snakten naar de volle godsdienst die J. van N. bijtijds bracht.

Aktaion ziet per ongeluk Artemis (Diana) met haar gezellinnen in bad. Hij wordt in een hert veranderd, dat door zijn eigen jachthonden zal worden verscheurd.
Giuseppe Cesari, 1602/1603.

De goden leefden

Deze laatste ‘analyse’ is aantoonbaar onjuist. In de tweede eeuw, de tijd waarin het christendom zichtbaar wordt, waren de goden nog springlevend. Nooit werden er zoveel tempels hersteld of nieuw gebouwd. Massa’s pelgrims bezochten de heiligdommen

en talrijke festivals die in de honderden steden van het Romeinse Rijk werden gehouden. De Pax Romana en het uitgebreide wegnennet bevorderden de reislust als nooit tevoren. In mijn nieuwe boek, dat in maart 2017 verschijnt, schets ik de climax van het heidendom als onderdeel van de Gouden Eeuw die Rome toen beleefde.¹ Nu kan men het bouwen en de rituelen af doen als louter uiterlijke verschijnselen, maar dat de goden leefden, blijkt uit het feit dat ze in dromen verschenen. Artemidoros van Daldis heeft zulke verschijningen in zijn *Droomduidingen* opgenomen. Iedere god krijgt van Artemidoros een behandeling, te beginnen bij het hoofd van de Olympiërs: ‘Zeus te zien zoals we ons hem voorstellen of een afbeelding van hem, met zijn typische attributen, is goed voor een koning en een rijke. Want hij is meester van het geluk van de een en de rijkdom van de

ander. Aan een zieke voorspelt hij genezing; ook voor anderen is hij gunstig’ (2,35). Zeegoden te zien is uiteraard gunstig voor mensen die met water te maken hebben.

Als de goden hoogstpersoonlijk verschijnen, brengen ze niet altijd geluk. ‘Artemis naakt te zien is hoe dan ook voor niemand gunstig’ (2,35). Dit laatste begrijpt iedereen die weet hoe

Aktaion door zijn eigen jachthonden werd verscheurd toen hij per ongeluk de godin badend in een poel had gezien.

¹ *De gouden eeuw van Rome. Tussen de volmaakte Traianus en Commodus de gladiator*, Ambo/Anthos, Amsterdam maart 2017.

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Het maakte veel uit in welke variant een godheid verscheen. Zoals katholieken een Maria van Lourdes scherp onderscheiden van die van Fatima, was er een Aphrodite de ‘Alvolkse’, *Pandemos*, en de Hemelse, *Oourania*. De eerste was goed voor landlopers, herbergiers, weegmeesters, kunstmakers, artsen, toneelspelers en prosti-tutes. Zij hadden steeds met volk te doen. Mannen die een verschijning van Aphrodite hadden gezien en wilden trouwen, moesten maar van dat voornemen afzien, ‘want hun vrouw zal publiek zijn’. De Hemelse Aphrodite was het tegendeel van de Pandemische: ‘Want zij is bij uitstek goed voor huwelijken, relaties en verwekking van kinderen.’ Als Moeder Natuur was ze gunstig voor boeren. Sommigen middeleeuwse mystica’s verenigden zich in hun visioenen met hun bruidegom Christus. Wel, er waren heidenen die in hun slaap gemeenschap hadden met een godheid. Zulke dromen betekenden voor een zieke onherroepelijk de dood. Want dan verliet de ziel immers het lichaam en verenigde zij zich met de goden (1,91).

Dus dood waren de goden allerm minst. Toen de heidenen de christenen begonnen op te merken, betitelden ze hen als *atheoi*: zagen deze atheïsten dan niet dat alles vol goden was? Wat was hun godsvoorstelling pover. De mythe van Jezus was ook al niet sterk, zoals mijn zoon bevestigt. In het kader van zijn opvoeding zijn hem zowel de bijbelverhalen als de Griekse mythen verteld, maar hij vindt de Griekse godenverhalen veel beter dan wonderverhalen uit de heilige schrift.

De weduwe en de bisschop

Welke verklaring heeft de historicus voor de eindzege van de goeroe uit Galilea? In de eerste plaats was het heidense religieuze bedrijf afhankelijk

van de financiële steun van overheid en lokale rijke weldoeners. Die hulp verschrompelde in de periode die volgde op Romes Gouden Eeuw. Het was de eeuw van de soldatenkeizers waarin tientallen aspirant-keizers elkaar bestreden, terwijl ze ondertussen opdringende barbaren aan Rijn en Donau en Parthen in het oosten moesten weerstaan. De militaire chaos en de belastingdruk beroofden de publieke eredienst van de broodnodige geldelijke steun. De christelijke gemeentes waren echter niet afhankelijk van sponsoring. Zij overleefden de crises met glans dankzij het 'penning-ske van de weduwe', d.w.z. de bijdragen die alle gemeenteleden naar vermogen leverden.

De lokale kerken werden dus gedragen door de geloofsgenoten. Dat wil niet zeggen dat ze kleine democratieën waren. Al heel vroeg was er een strikte hiërarchie, met aan het hoofd de 'toeziener', de *episkopos* (bisschop). Zijn positie in de gemeente werd vergeleken met die van God de Vader in de kosmos. Onder hem stonden de ouderlingen, *presbuteroi*, een woord en begrip dat evolueerde tot 'priester'. Daaronder kwamen de 'dienaren', *diakonoi*. In deze lagere echelons kwamen ook diaconessen voor – dat er ooit vrouwelijke bisschoppen waren, is een feministische mythe. De diakenen onderhielden een heel systeem van bijstand voor armen, zieken, bejaarden en weduwen. De christelijke liefdadigheid maakte in een tijd van crisis het christendom wel zeer aantrekkelijk. De vergelijking met islamitische charitatieve netwerken, die doen wat de overheid nalaat, dringt zich op.

Filosofisch jasje

Ook in andere opzichten doet het opdringen van de islam in de moderne wereld denken aan wat het christendom in de oudheid deed. Voor een buitenstaander is de koran van een verbijsterende primitiviteit. Het boek preekt gewoon de wet van de Saoedische woestijn 1400 jaar geleden. Maar intellectuelen hebben er een uiterst hoogstaande levensbeschouwing in weten te leggen. Zoiets is met de christelijke Schrift ook gebeurd. De evangelies zijn in een houterig vissers-Grieks geschreven en de uitspraken van Jezus munten niet uit door

samenhang. De intellectuelen met hun verfijnde gevoel voor taal en logica haalden daarvoor hun neus op, totdat ze er diepzinnige boodschappen in ontdekten door de teksten door de mist van Neoplatoonse mystiek te gaan lezen. Kerkvader Augustinus bijvoorbeeld bekeerde zich eerst tot het Neoplatonisme voor hij christen werd. De geloofsbelijdenis die het concilie van Nicea in 325 als de officiële vastlegde, hulde de christelijke theologie in een Neoplatoons jasje. Zo kon dezelfde leer simpele zielen en hoog ontwikkelde lieden verenigen. Voor de eenvoudigen van geest maakte kerkvader Ambrosius van Milaan lekkere liedjes waardoor de geloofswaarheden er werden ingeramd.

Een wereldverband

De zelfbesturende gemeentes waren in een rijksbreed netwerk verbonden. Afgezanten brachten zendbrieven rond. Veel gemeentes ontstonden vanuit immigrantenkerken: christenen uit het oosten vonden in Rome, Lyon en Carthago de nestwarmte bij hun christelijke broeders en zusters. Het christendom nestelde zich vooral in de steden. Daardoor trok het onevenredige aandacht van de overheden. Een enkele keer voelden die zich geprovoceerd door de eigenwijze, weerspannige lieden die niet in het religieuze gareel wensten te lopen. Was het nu zo erg even een paar wieroorkorrels voor het keizerbeeld te verbranden? Dat was toch gewoon een daad van loyaliteit? Soms gedroegen christenen zich zo koppig en weerspannig dat ze een doodvonnis over zich afriepen. Dat leverde dan *martyres*, (bloed)getuigen, op. Christelijke gemeentes snoefden in zendbrieven over hun martelaren. De heidense omgeving keek verbijsterd toe bij deze gevallen van een zelfgezochte dood. Dat men zijn leven opofferde voor familie, vrienden of het vaderland was eerbiedwaardig, maar voor een

geloofsovertuiging te willen sterven werd niet begrepen door een wereld waar ieder op zijn manier zalig kon worden. Terwijl heidenen onbekommerd aan 'relishoppen' deden, moesten christenen zich aan die ene god houden. De heidense verbijstering kon gemakkelijk omslaan in fascinatie: die intolerante gelijkhebbers moesten toch wel een bijzondere waarheid in pacht hebben.

En toen kwam Constantijn

Het percentage christenen van omstreeks 300 wordt op tien procent van de rijksbevolking geschat, maar wel met flinke concentraties in de steden.

En toen kwam Constantijn. In de spanning die hij voelde op de vooravond van de beslissende slag die hij tegen rivaal Maxentius moest leveren, kreeg hij een droom waarin hij in de hemel een teken zag en een stem hoorde zeggen: 'In dit teken zul je overwinnen.' Spoorslags liet hij de vaandels van dit teken voorzien. Zo won hij op 28 oktober 312 ten noorden van Rome de slag bij de Milvische brug.

Kerkhistorici maakten later van 'dit teken' een kruis, maar dat is uiterst twijfelachtig. Tijdens zijn hele regering, die tot 337 duurde, verschijnt het kruisteken niet op het voor de hand liggende medium van de munt (afbeelding z.o.z.). We zien daarop wel de *Sol Invictus*, de Onoverwinnelijke Zon. Deze was kennelijk bedoeld als een overkoepelende godsvoorstelling waarin iedere Rijksgenoot zich zou kunnen vinden. Op de Boog van Constantijn in Rome zegt de ere-inscriptie vaagjes dat de keizer de tirannieke

Inscriptie op de Boog van Constantijn, Rome; zijn zege vond plaats INSTINCTU DIVINITATIS, op instigatie van de godheid.

vijand overwon 'op instigatie van de godheid' (*instinctu divinitatis*). Wel gaf Constantijn in zijn beleid onmiskenbaar signalen af dat het christendom zijn gunstgenoot. Een paar maanden na de slag, februari 313, verklaarden hij en de keizer van de oostelijke rijkshelft het christendom tot een gepermitteerde godsdienst, *religio licita*,

zodat ook de christenen door hun gebeden het welzijn van het rijk zouden ondersteunen. Kerkelijke bezittingen die in de afgelopen periode waren geconfisqueerd werden teruggegeven. Kerken werden vrijgesteld van belastingen en geestelijken van de politieke dienstplicht. Bisschoppen kregen de bevoegdheid recht te spreken. De rijksbewoners begrepen de tekenen van de tijd en bekeerden zich en masse. Die toestroom konden de bestaande huiskerken niet aan. Daarom liet Constantijn zijn legerarchitecten grote hallen bouwen, naar het bekende model van de markthal, de basilica. Zo verrezen de basilieken van de Sint-Pieter en de Sint-Jan van Lateranen. Constantijn hoopte dat het christendom een cement voor de rijkseenheid zou zijn. Tot zijn teleurstelling merkte hij al gauw dat de kerk verre van eensgezind was. Was Jezus Christus als zoon van God toch niet een beetje minder god dan zijn vader? Constantijn probeerde eenheid op te leggen door de grote **bisschoppenvergadering van Nicaea in 325** de theologische knoop te laten doorhakken. Het concilie sprak uit dat Christus 'wezensgelijk' aan God de Vader was

Munt van Constantijn met op de keerzijde SOLI INVICTO COMITI, voor de onoverwinnelijke Zon, de metgezel (bezit van de auteur).

en zo staat het nog steeds in de christelijke geloofsbelijdenis. Wie dat formulier niet onderschreef, was een vervloekte ketter. Het duurde nog geen eeuw voordat de overheid deze heterodoxen en overgebleven heidenen begon te vervolgen. Buiten de steden handhaafden de oude goden zich het langst.

Paganisme nodig

De achterlijke plattelanders woonden in dorpen, *pagi*, ze waren niet meer dan *pagani*, ze waren nog steeds heidenen. Het Nederlandse woord 'heiden' heeft overigens een gelijksoortige etymologie: de heide was de woeste grond, het gebied waar nog de achtergebleven aanhangers van oude Germaanse goden woonden.

Waarschijnlijk had Constantijn zelf geen idee wat de controversie inhield. Hij wilde alleen eenheid. Was hij trouwens zelf wel christen? Pas op zijn sterfbed liet hij zich dopen. Dat kan een kwestie van religieuze berekening zijn geweest; een gedoopte werd geacht zonder zonde te zijn. Na de doop was het heel moeilijk vergeving van zonden te krijgen – de biecht was nog niet uitgevonden. Voor de keizer die zowel zijn vrouw als zijn zoon liet liquideren, was het knap lastig geen zonde te doen. Deze misdaden hebben niet verhinderd dat Constantijn in de oosters-orthodoxe kerken als een heilige, zelfs als de dertiende apostel geldt.

Is er ruimte voor een 'wat als'? Zou de geschiedenis anders zijn verlopen als Constantijn bijvoorbeeld voor de Perzische Mithras had gekozen? Ongetwijfeld, maar die

keuze lag niet voor de hand, want Mithras was een echte soldatengod, die dus alleen mannen aansprak. En iedere religieuze leider weet dat je vrouwen ook een leuke rol in je genootschap moet geven. Als politi-

PER S(a)NT(am) CRUCEM REDIMISTI MUNDUM: door het heilig kruis hebt gij de wereld verlost. Christus verlost na de zondeval van Adam en Eve, Grafmonument op het Cimitero Monumentale van Milaan.

cus was Constantijn onder de indruk van de organisatorische kracht en het zelfbewustzijn van de kerk. Daarom zette hij in op het christelijke paard. De heidense wereld reageerde gelaten op de religieuze omslag. Het ontbrak aan intellectuele moed om de strijd met het christendom aan te gaan. Alleen Constantijns neef Julianus II deed tijdens zijn kortstondige keizerschap (361-363) een poging het heidendom als een concurrerende kerk te organiseren. Hij was christelijk opgevoed en kende het christendom door en door. Maar juist door die kennis kwam hij tot inzicht. Zijn motto is ook het mijne 'Ik las, begreep, verwierp.' In de christelijke kerkgeschiedenis werd hij verketterd als de Afvallige. In het aprilnummer van dit, ons lijfblad wees ik op overeenkomsten tussen de manieren waarop het christendom won en de mechanismen waarmee een intolerante islam zich opdringt. Er is een zelfbewust modern paganisme nodig om de verwezenlijking van een dystopie à la Houellebecqs *Soumission*, Onderwerping (=islam) te voorkomen.

Het blijft met moslims moeilijk praten

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 30)

‘Hebben ze je heelhuids laten gaan?’ Dat was een telkens terugkerende vraag als ik bij allerlei gelegenheden vertelde van mijn bezoek aan een groep moslims in Istanboel eind januari 2015. Ik deed daarvan verslag in dit blad onder de speelse titel ‘Tonny tussen de Turken. In debat met ‘verlichte’ moslims in Istanboel’, (*De Vrijdenker* 46.2, maart 2015, p. 3-4. Beeldverslagen van de dagenlange discussies met Bayindir, de leider van de sekte (zo noemen ze zich natuurlijk niet), zijn nog steeds te vinden op You Tube, bijvoorbeeld het debat ‘Atheism and Religion’ op: <https://www.youtube.com/watch?v=iQDpSmRbIE0>.

Door de dagen in Istanboel is mijn kennis van de islam aanzienlijk verdiept en juist daardoor werd mijn begrip drastisch verminderd: hoe was het mogelijk dat zelfs zulke goed ontwikkelde lieden zulke aperte onzin geloofden: Mohammed had al de kennis van de embryologie die pas recent is doorgedrongen....

Maar goed, ik hield op grond van de Istanboelse ervaringen altijd staande dat er ook moslims zijn die niet boos worden als je hun wijst op anomalieën. Maar nu heb ik een nare ervaring met de Nederlandse vertegenwoordiger van de groep die mij naar Istanboel uitnodigde. We raakten via de e-post in debat over soera 2,223. In de Nederlandse vertaling die nota bene door zijn groep bij een discussie in Rotterdam aan onze secretaris Dik Kruithof en mij werd geschonken, staat: ‘Jullie vrouwen zijn als een akker voor jullie – kom dus tot jullie akker zoals jullie (dat) wensen...’. De betekenis lijkt mij buiten kijf: heb seks met je vrouw als jullie (gelovige muzelmannen) er zin in hebben. Van instemming van de vrouw wordt niet gerept. Natuurlijk niet, zo was dat in alle oude maatschappijen. In de hele Grieks-Romeinse literatuur ken ik maar een auteur die duidelijk uitspreekt dat liefdesgenot iets is dat man en vrouw samen maken: Ovidius in zijn *Ars Amatoria*, Liefdeskunde.¹ De diverse koranvertalingen die ik raadpleegde, komen op hetzelfde neer. Sommige versies duiden zelfs de vrouw aan als een braakliggende akker die de man naar believen mag beploegen. Dit is dus een vrijbrief voor verkrachting binnen het huwelijk. Andere soera’s verklaren dat de vrouw slechts het recht heeft op de helft van de erfenis die een man krijgt en dat er twee vrouwen als getuigen nodig zijn om even geloofwaardig te zijn als één man. En er is nog veel meer

dat duidelijk maakt de islam (=Onderwerping) voor de vrouw onderwerping in het kwadraat betekent. Gevraagd om een weerwoord kwam de Nederlandse Bayindirist alleen met algemene teksten uit de koran over het respect dat vrouwen genoten. Toegeven dat de koran een volkomen achterhaalde visie op de vrouw heeft, was er echter niet bij.

En toen werd hij kwaad: hij alleen sprak de waarheid en ik was een leugenaar. Hij schreef zelfs een keer ‘Ik ben de waarheid’. Ook Jezus beweerde dat van zichzelf; uit de mond van een moslim is zo’n uitspraak, dunkt me, je reinste godslastering. In zijn razende woede suggereerde hij dat ik door mijn leeftijd niet goed bij mijn verstand was. Een van zijn Facebook-vrienden noemde me een ouwe lul. Telkens weer vroeg ik hem toch niet op de man, maar op de bal (de zaak) te spelen, maar er was geen houden aan: steeds grover werden de beledigingen. Zijn onfatsoen is werkelijk stuitend.

Weer een illusie armer: het is met moslims moeilijk praten.

Vrijmoedig spotten in Istanboel 30-1-2015.

Istanboel 30-1-2015, rechts de leider Bayindir, in het midden een hoogleraar sterrenkunde die gelooft dat Mohammed al alles van de astronomie afwist.

¹ Kostelijke teksten zoals: Wat ons goed doet is als man en vrouw ex aequo de lust beleven. Ik heb een hekel aan paringen die niet beiden ontspannen. Dit is de reden waarom ik minder door knapenliefde word geraakt. Ik heb een hekel aan haar die geeft omdat ze moet geven en zelf droog aan haar breiwerk ligt te denken (*Liefdeskunde* 2,682-686). Geloof me, niet dient de liefdeslust verhaast te worden maar zij moet worden opgewekt door een lang uitstel. Als je de plekjes hebt gevonden waar de vrouw graag wordt aangeraakt, laat gène niet in de weg staan om die aan te raken. Je zult haar ogen zien stralen van een trillend licht, zoals de zon vaak op een watervlak schittert; gekreun zal erbij komen, liefdesgekeren, zoete zuchten en woordjes die bij de vreugde horen (*Liefdeskunde* 2,717-724).

Dominee, pastoor of rabbi? (6)

Vervolg van hoofdstuk IX.

Met den duivel gaat het net zoo: onze duivel is zwart als roet, en die der negers is wit als een catechiseermeester. Willen we eerlijk zijn, zegt STRAUSS in zijn *Oud en Nieuw Geloof*, dan kunnen wij thans noch de voorstelling van een persoonlijken God, noch die van een leven na den dood langer in oprechtheid handhaven.

HOOFDSTUK X.

Wat het voor mij bijna tot eene misdaad maakt, aan eenen persoonlijken, almachtigen God te gelooven, dat is de ontzettend vele ellende die hier op aarde geleden wordt. Geen

aardsch vader zoude op den Hemelschen Vader willen gelijken, zegt DIDEROT met recht. Bizonder teerhartige, fijn gevoelende menschen zijn wij over 't algemeen niet. En toch, wat zien we niet dikwijls ellende, honger, koude, ziekte, folterende pijnen, doodelijke benauwdheden enz. enz, waaraan we zoo gaarne dadelijk een einde zouden maken, indien we slechts konden. — En er zoude een God boven de wolken troonen, die

een geheele Almacht tot zijne beschikking heeft, die slechts een wenk behoeft te geven en de smart verandert in vreugde, en die God zoude met de armen over elkaar blijven zitten, en zich zóó gedragen dat we zelfs over zijn al-of-niet bestaan kunnen twisten!

Neen, ik weiger te gelooven aan zóó'n Wezen. Zooveel boosheid kan niet opgehoopt zijn in één redelijk bewustzijn. Uit eerbied voor Hem, geloof ik niet in Hem.

Hij heeft den mensch goed geschapen, zeggen de vromen, en 't is eigen schuld dat we thans zijn blootgesteld aan allerlei lijden. — 't Is een mooie leer: wij gestraft voor de snoep-lust en nieuwsgierigheid van EVA! In elk geval getuigt het niet van groote barmhartigheid, dat God, toen de menschen zoo tegenvielen, hen toch maar liet voortteelen, wetende wat een bron van tijdelijke ellende (en eeuwige ellende! heeren orthodoxen!) — het gevolg zoude zijn. Had hij EVA — die nota bene zonder vragen aan ADAM was gegeven als eene hulpe! — niet kunnen straffen met onvruchtbaarheid? Dan waren wij met één geholpen.

Maar dan blijven nog de dieren over, die waarachtig in den regel ook niet voor hun plezier leven. Heeft het eerste paard wellicht in het Paradijs verboden haver gevreten en de eerste paling een verboden kruisbes? Want wurmen mochten natuurlijk nog niet gegeten worden.

't Gansche schepsel te zamen zucht, en te zamen lijdt, lezen we in den bijbel, doch we vragen: Wiens schuld is dat?

Slechts de zeer oppervlakkige toeschouwer kan beweren dat een liefderijk God de aarde bestuurt, en dat alles hier zoo mooi en zoo goed en zoo nuttig is. Ja, de lammetjes darte-

len; maar in de wol van het lammetje ontwikkelen zich reeds uit enige door een schitterende goudvlieg gelegde eieren afschuwelijke maden, die zich in- en doorvreten tot de ingewanden van het dier, en het een smartelijken dood zullen doen sterven. Ja, de vogel zingt, en de jongen tjilpen. Uit dankbaarheid aan hunnen Schepper die hen voedt met wurmen, zingen ze hunne lofliederen, zegt de bewonderaar. Maar op MULTATUL's vraag of die wurmen ook meezingen, vernamen we nog geen antwoord. Voor hem die meer dan een oppervlakkigen blik slaat in de natuur en het dierenleven, blijkt duidelijk dat die heele natuur ééne groote slachterij is. Alles vreet elkaar op, en vervolgt elkaar, en leeft in voortdurenden angst voor elkaar. Millioenen levens worden elk uur vernietigd, millioenen doodsstrijden worden elk uur gestreden.

Hooren we van eenig dier "dat het zoo nuttig is," tien tegen één bestaat dat nut in 't opvreten van andere dieren. De geheele schepping wordt geschetst in de woorden van VICTOR HUGO: God schiep de muis. En toen zag hij dat hij eene fout begaan had, en hij schiep de kat. Zie onze arme scheepsjagers- en omnibuspaarden. Zie den zich van pijn kronkelenden paling, die levend gevild wordt. Zie de millioenen garnalen en kreeften, die in koud water op 't vuur gezet, langzaam doorgemarteld worden, en in hun doodsangst telkens opnieuw en telkens te vergeefs uit den moordketel trachten te springen. In Italië worden de paarden levend gevild, omdat dan het vel iets meer waarde heeft. O, het Christendom heeft zulke zachte, teergevoelige menschen van ons gemaakt, en God is zoo goed!

Dat zoude wel een God met zeer weinig overleg moeten zijn, zegt SCHOPENHAUER, die geene andere grap wist te vertoonen dan zich te veranderen in eene zoo hongerige wereld als deze, om daar in de gestalte van millioenen levende, steeds aan angst en lijden blootgestelde wezens een treurig bestaan voort te slepen. HARTMANN drukt zich nog krasser uit waar hij zegt: Indien God vóór de schepping bewustheid gehad had, dan zoude deze schepping eene niet te verontschuldigen misdaad zijn. — En de wijste van alle bijbelboekschrijvers klaagt: Daarna wendde ik mij, en zag aan al de onderdrukkingen, die onder de zon geschieden; en ziet, er waren de tranen der verdrukten, en dergenen die geen trooster hadden; en aan de zijde hunner verdrukters was macht, zij daarentegen hadden geen trooster. Dies

Dominee, pastoor of rabbi? is de titel van een boekje, zonder auteursnaam uitgegeven, maar geschreven door J.G. ten Bokkel, dat in 1890 door de vereniging De Dageraad werd uitgegeven. Het was een groot succes, dat ook veel reacties en polemieken uitlokte. Meer drukken volgden; 47.000 exemplaren werden verkocht. Jan Gerhard ten Bokkel (1856-1932) was jarenlang lid van De Dageraad en is ook auteur voor en redacteur van het gelijknamige tijdschrift geweest. In een nog onvoorspelbaar aantal afleveringen biedt de Redactie u dit grootste succesnummer van onze vereniging ter lezing aan. Hier en daar heb ik eigen noten toegevoegd.

René van Elst, hoofdredacteur

prees ik de dooden, die alreede gestorven waren, boven de levenden, die tot nog toe levend zijn. *Ja hij is beter dan die beiden, die nog niet geweest is, die niet gezien heeft het booze werk, dat onder de zon geschiedt.*

Waarschijnlijk heeft ieder onzer wel een sterfgeval in zijn eigen huisgezin of in dat van burens bijgewoond, en is getuige geweest van al het lijden, al de benauwdheden, al de pijnen en smarten die weken lang den dood voorafgaan. Zoo niet, informeer dan eens bij iemand die b.v. toring in de familie heeft, en de haren zullen u te berge rijzen over zóóveel noodeloos leed. Ik heb ze gezien, die arme, afgebeulde en uitgeteerde schepsels, met hun krachteloos en uitgemergd lichaam, krimpande van benauwdheid, en snakkende naar wat lucht. De omstanders zouden zoo gaarne helpen, zoo gaarne in hun eigen, sterk lichaam een gedeelte dier benauwdheid overnemen. Maar niets, niets kan men doen, onmachtig staat men er bij, en kan alleen een beetje op zij gaan, en bidden of vloeken, en met verachting neerzien op de inkwisisiteurs, die per slot van rekening rechte stumpers waren, in 't vak van martelen. 't Is niet onder woorden te brengen, hoeveel op zwoelheete zomerdagen door die soort van zieken geleden wordt in de nauwe bedompte achterkamertjes onzer groote steden, waar zelfs een gezond mensch, die aan frisschere lucht gewoon is, meent te zullen stikken in de met kook- en andere geuren bezwangerde atmosfeer.

En als we dan bedenken dat er op onze aarde elk uur meer dan 4000 menschen sterven, en dat in den regel bij elk sterfbed treurende vaders, moeders of andere familieleden staan, dan wordt het een mensch bang om 't harte. Er wordt *teveel* geleden! Hij schiep de wereld om zijns-zelfs wille, leert ons de Bijbel, en dat hij 't inderdaad niet voor ons plezier deed, merken we duidelijk.

We eindigen dit hoofdstuk met eenige regels uit den CAÏN van LORD BYRON ► :

CAÏN, *alleen.*

Dit is het leven dan! Eén zwoegen om te lijden!
Mijn vader was te zwak, om 't Noodlot te bestrijden,
en 't leven werd zijn straf! Maar wat heb ik misdaan?
'k Bestond niet: en werd toen genoodzaakt te bestaan,
toen dat bestaan een staat van wanhoop was geworden!
— Maar ook mijn vader! waarom viel hij, en omgordden
de dienaars Gods hem niet met forscher kracht van ziel?
Waarom weerstond hij geen verleiding?
Waarom viel zijn gades onschuld, toen de slang sprak?
Of gevallen, waartoe die pijniging? — Waartoe in Edens
wallen
dien schoonen boom geplant, 't oog met zijn ooft getergd,
en meer dan Englendeugd van d' eersten mensch geverg?
Eén antwoord geeft men mij: *Hij wilde 't ! Hij is machtig !*
Hij, goed! — Ja, Hij heeft macht! Wij ondervinden 't krach-
tig!
Maar goed? Die goedheid is mij bitter, als mijn bloed
en lot is, om een schuld die 'k niet beging, en boet!!

HOOFDSTUK XI.

In een vorig hoofdstuk werd reeds terloops aangestipt dat van al de dogma's en leerstellingen, die door elkander

opvolgende agenten in zaligheid werden uitgevonden, geen enkel zoo winstgevend was als het geloof aan een persoonlijk voortbestaan na den dood. We kunnen er nog bijvoegen, dat geen enkel leerstuk zóó ongerijmd is, en 't is dan ook waarschijnlijk hieraan toe te schrijven dat het eeuwen duurde vóór zij er mee aan durfden komen.

Zooals reeds lang werd uitgemaakt en o. a. duidelijk is aangeetoond door professor DOZY, namen de Joden eerst tijdens de Babylonische gevangenschap het geloof aan onsterfelijkheid over van de Perzen. Inderdaad wordt in geen enkel der Oud-Testamentische bijbelboeken, in zoover zij vóór die gevangenschap geschreven werden, eenig gewag gemaakt van eeuwigdurende belooning of straf. MOZES belooft armoede en dood aan de ongehoorzamen, rijkdom en een lang leven aan de braven, doch nergens spreekt hij van eene hel of eenen hemel.

Dat het woord hel in onze Staten-overzetting soms voorkomt, bewijst alleen dat de heeren overzetters er van hielden, het volk zand in de oogen te strooien; in eene eerlijke vertaling zoude het woord *hel* vervangen moeten worden door 't woord *graf*. Met allen lust tot knoeien, konden zij echter sommige gedeelten niet zóó verdraaien, dat niet juist het tegen-deel van onsterfelijkheid duidelijk wordt geleerd. Lezen we Prediker 3:19, 20 en 21:

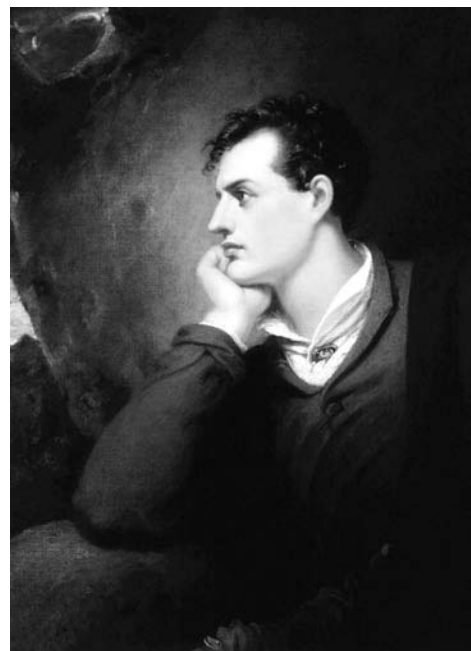
"Want wat den kinderen der menschen wedervaart, dat
"wedervaart ook den beesten, en eenerlei wedervaart hun
"beiden: gelijk die sterft, alzoo sterft deze, en zij allen
"hebben eenerlei adem, en de uitnemendheid der menschen
"boven de beesten is geene: want allen zijn zij ijdelheid.

"Zij gaan allen naar ééne plaats; zij zijn allen uit het stof,
"en zij keeren allen weder tot het stof. Wie merkt, dat de
"adem van de kinderen der menschen opwaarts naar boven,

"en de adem der beesten nederwaarts vaart in de aarde?"

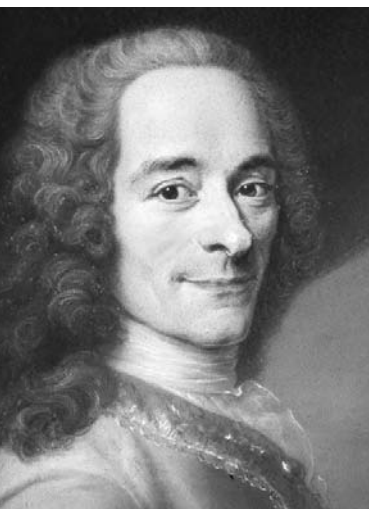
Ja, inderdaad, wie merkt dat?

Door een handig uit- en inleggen en van pas knoeien van enkele teksten en 't gebruik maken van de onjuiste vertaling, trachten de dominees, sommige modernen vooraan, te bewijzen, dat MOZES, DAVID, enz. wél aan onsterfelijkheid geloofden. Ze passen wel op, met dien onzin niet aan te komen in wetenschappelijke tijdschriften, waar ze uitgela-chen zouden worden, doch zooveel te meer in theologische blaadjes en vooral in hunne preeken. 't Is voor de heeren dan ook een ding van belang, om dat geloofsartikel bij het volk in eere te houden. Raakte het in de prullemand, de ker-

kelijke inkomsten zouden er spoedig de gevolgen van ondervinden. En daarom: fluks ingehaald, wat het Oude Testament verzuimde; even moeielijk als 't is om *daar* geschikte teksten te vinden, even makkelijk is het deze aan te wijzen in alle mogelijke preeken en tractaatjes, waar over plaatsen in den hemel beschikt wordt met eene royaliteit, alsof 't geen geld kostte. Wat het ook werkelijk niet doet. Behalve aan de priesters, hebben we 't onsterfelijkheids-dogma voornamelijk te danken aan onze groote verwaandheid. Zoudt gij "ja" durven antwoorden, als u in gemoede werd afgevraagd, of gij 't voor uzelfen de moeite waard zoudt vinden eeuwig bewaard te worden? Zijt ge zóó'n kunststuk, zóó braaf, zóó edel, zóó'n goed geslaagd schepingsproduct, dat het werkelijk de moeite waard is, u eeuwig te laten voortleven?

Ik moet eerlijk bekennen dat ik het razend onbillijk zoude vinden als mijn overbuurman onsterfelijk was, en mijn poedel niet. De eerste drinkt, vloekt, ranselt vrouw en kinderen inplaats van ze eten te geven, en is in één woord een ellendeling; mijn poedel daarentegen is eene trouwe en zorgdragende moeder voor hare jongen, en een oprecht vriend voor mij. Wat schitterden die oogen van genoeg en verstand toen ik straks, thuis komende, zeide: *Caro*, de baas gaat van avond niet meer uit. Eerst een vroolijke rondedans door de kamer, toen gauw mijne pantoffels en huisbroek uit de slaapkamer gehaald, en vervolgens weer een zacht gebrom van tevredenheid. Ik ben te dom om al hare gezegden te begrijpen, maar 'k geloof niet dat ik veel tegen haar zeg, wat zij niet begrijpt. — En voor dat dier zou de dood werkelijk dood zijn, en voor dien bezopen horlogemaker een "overgang naar de zalige gewesten," zooals onze dominees het zalvend uitdrukken? Ik beweer dat het stinkende pedanterie en eigenwaan is, zóóiets te gelooven.

De dieren, zegt VOLTAIRE ◀ terecht, hebben immers gevoel, voorstellingsvermogen, geheugen, begeerlijkheid en hartstocht, evenals wij, en toch komt het bij niemand op, hun eene onsterfelijke ziel toe te schrijven.*)

Over 't geen er na den dood met ons zal gebeuren, zijn de deskundigen het niet geheel eens. De modernen beloven alles en nog wat, als wij braaf en vroom en goed zijn, doch ze laten zich er liefst niet over uit, wat het lot zal zijn van de niet-braven en onvromen. Men mag de menschen niet afschrikken, zie je. (Van 't geloof n.l.) En ook niet aanmoedigen in het kwaad. Daarom mondje dicht, dan heb je niets te verantwoorden.

De steile geloovers zijn niet zoo angstvallig in 't voorspellen van de toekomst, en beloven gul weg het eeuwige vuur aan ieder die niet net zoo zooveel onzin gelooft als zijzelfen. Meer mag men niet gelooven, en minder ook niet. Want iemand die meer onmogelijkheden gelooft dan zij is *bijgeloovig*; iemand

*) Als VOLTAIRE thans nog leefde zoude hij dit niet meer kunnen zeggen; er zijn thans lieden die, niet brutaal genoeg om den mensch wél en het dier niet een voortbestaan na den dood toe te schreven, nochtans geen lust gevoelen het winstgevende dogma te laten varen, en daarom ook de dieren een plaatsje in den hemel beloven. Natuurlijk ook hier ontwikkeling, volmaking en de rest. We zullen dan hiernamaals nog veel genoeg kunnen beleven van ontwikkelde en volmaakte lintwormen, cholera-bacillen en dergelijke sieraden der schepping.

die er minder gelooft is *ongeloovig*, en alleen hij, die er precies evenveel gelooft is *geloovig*.

Ik moet toestemmen, dat de wijze, waarop in 't Oude Testament over onze wereld en over de schepping gesproken wordt, zeer geschikt is om iemand verwaand te maken en hem te brengen tot het geloof aan eigen voortreffelijkheid. Onze aarde wordt eerst geschapen en voor den mensch gereed gemaakt, en dan komt de rest van de wereld. 't Is de kinderlijke voorstelling uit den tijd, toen de menschen werkelijk in zon, maan en sterren nog kleine lichtjes meenden te zien, aangestoken om onze aarde te verfraaien en te verlichten. Thans echter weten we er iets van, wat een onnoemelijk klein stofje onze aarde is in vergelijking van 't heelal; we weten dat niet onze aarde, doch de zon het punt is, waar alles om draait; we weten dat vele dier sterren honderden en duizenden malen grooter zijn dan onze aarde en zelfs dan onze zon, en dat zij waarschijnlijk ook weer aarde's hebben, die om hen heen draaien, zooals wij om *onze* zon. 't Wordt tijd, den zotten waan af te leggen, dat al dat moois voor ons plezier geschapen zoude zijn.

Ik heb eens een muisje gekend, zegt MULTATULI, dat in ééne der kazen van een groot kaaspakhuis zijn nestje gemaakt had; en dat beestje was het maar niet uit den zin te praten, dat niet het geheele kaaspakhuis alleen voor hem gebouwd was.

HOOFDSTUK XII.

De soorten van onsterfelijkheid, die ons successievelijk beloofd worden en werden, wisselen met den loop der eeuwen en met den vooruitgang der natuurwetenschappen. Volgens de allerruwste opvatting, die echter nog door zeer velen wordt aangenomen, zoude "ten jongsten dage" ieder mensch het lichaam terugkrijgen, dat na zijn dood begraven werd. 't Is maar jammer, dat zelfs een almachtig God dat moeielijk zoude kunnen uitvoeren, daar ten gevolge der stofwisseling over bijna alle lichaamsdeelen groote ruzie zoude ontstaan.

Bij de ontbinding en het vergaan der doode lichamen worden de samenstellende elementen ontbonden en vormen te zamen met andere stoffen weer nieuwe lichamen. Een gedeelte wordt opgenomen in de dampkringslucht, een ander gedeelte wordt water, en zoo vervolgens vormen zij weer vruchten, koren, gras, menschen en dieren. We kunnen veilig aannemen, dat bijna elk stofje, waaruit wij thans zijn samengesteld, tien, honderd, duizend of meer jaren geleden deel uitmaakte van een anderen mensch.

Wordt vervolgd.

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

